

2.4 บริบทของตลาดพื้นถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ชุมชนเมืองพื้นถิ่นอย่างชุมชนตลาด เป็นชุมชนการค้าที่มีวัฒนธรรมการผสมผสานของท้องถิ่นแบบชนบทและชุมชนการค้าริมทางเดินถนนการค้า โดยเป็นการอาศัยในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง มีเครือข่ายติววงศ์ตระกูลสืบต่อกันมาอย่างมีแบบแผน รูปแบบความสัมพันธ์ในชุมชนจึงเป็นสิ่งที่ควรพิจารณาศึกษาเพื่อทำความเข้าใจระบบความเป็นมาของชุมชนของย่านตลาด และค้นหาความหมายสำคัญในประเด็นต่างๆ ของพื้นที่เพื่อหาเอกลักษณ์ชุมชนอันเป็นสิ่งสำคัญในการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ย่านตลาด โดยจะทำการศึกษาเรื่องราวในส่วนเรื่อง แนวทางการศึกษาวิถีชีวิตและความเป็นชุมชนการค้า ซึ่งจะกล่าวถึงในส่วนต่อไป

จากการที่ชุมชนตลาดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นย่านชุมชนการค้าเก่า และมีการขยายตัวสู่ความเจริญในรูปแบบสังคมใหม่ การจัดการพื้นที่นี้ต้องมีการพิจารณาหลักการและแนวคิดในแนวทางการพัฒนาชุมชนควบคู่กับการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม เนื่องด้วยองค์ประกอบทั้งสองสิ่งในย่านศึกษาเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกัน ความสำคัญในการจัดการต้องศึกษาเบื้องต้นเพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนเพื่อการดำเนินการในระดับที่เหมาะสมต่อโครงการ และศึกษาจาก แนวทางการพัฒนาพื้นที่ชุมชนอย่างยั่งยืน เพื่อเป็นแนวทางในการพิจารณาการจัดการพื้นที่ย่านตลาด

2.4.1 แนวทางการศึกษาวิถีชีวิตและความเป็นชุมชนการค้า

แนวทางในการศึกษาวิถีชีวิตและความเป็นชุมชนการค้าในส่วนนี้ เป็นแนวทางการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจถึงระบบวิวัฒนาการโดยรวมของพื้นที่ โดยประเด็นสำคัญนั้น ย่านพื้นที่ตลาด เป็นสังคมชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ และลักษณะกายภาพโดยรวมเป็นชุมชนแบบสังคมพื้นถิ่นชนบทที่มีรูปแบบผสมผสานทางวัฒนธรรมและทางกายภาพที่ตั้งประกบกันอยู่ การอ้างอิงภาพรวมทางการศึกษาจึงเน้นพื้นที่ในส่วนของจังหวัดหรือย่านอื่นๆ ข้างเคียงที่มีลักษณะและรูปแบบวิถีชีวิตในลักษณะเดียวกัน

อาจารย์อรศิริ ปาณินท์ ผู้เชี่ยวชาญในด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น โดยท่านได้ศึกษาถึงกลุ่มอาคารเรือนค้าขายพื้นถิ่นในพื้นที่ภาคกลาง ได้แก่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดอ่างทอง จังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดสิงห์บุรี ซึ่งเนื้อหาเบื้องต้นในส่วนของลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่กล่าวถึงภูมิลักษณะของบริเวณพื้นที่ชุมชนของจังหวัดดังกล่าวนี้โดยสรุปคือ

1. กลุ่มบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ โดยมีสัณฐานเลียนยาวตามฝั่งของแม่น้ำหรือลำคลอง โดยบ้านแต่ละหลังจะมีทำนน้ำเป็นพื้นที่จอดพักเรือ หรือใช้กิจกรรมตามวิถีการดำเนินชีวิตของตน

2. กลุ่มบ้านเรือนที่เกาะเป็นกระจุกรวมตัวกันอยู่ตามทีดอน รวมตัวกันเป็นหมู่บ้าน จะมีบ้างที่กระจัดกระจายกันไปในพื้นที่เกษตรกรรมของตน แต่ยังคงอยู่ในละแวกพื้นที่เดียวกัน

ซึ่งทางที่เชื่อมกลุ่มพื้นที่ทั้งสองกลุ่มนั้นได้แก่ แม่น้ำ คู คลอง และทางเกวียนหรือถนนต่างๆ สำหรับทางน้ำนั้นจุดทางเข้าชุมชนที่สำคัญที่สุดและเป็นจุดเริ่มของการขยายตัวสู่ชุมชนในรูปแบบการค้าก็คือ ท่าน้ำ ที่เป็นมากกว่าที่จอดแวะเรือ หรือทางเข้าหมู่บ้าน ดังความตอนหนึ่งที่กล่าวว่า

“หากลองนั่งเรือตามลำแม่น้ำ ทศนียภาพที่เห็นชินตาตลอดทาง คือจะเห็นท่าน้ำเข้าไปยังหมู่บ้านต่างๆ เป็นระยะๆ ตัวอาคาร (บ้าน) จะสร้างห่างจากแม่น้ำ เพราะส่วนใหญ่หน้าน้ำจะมีน้ำท่วมสูงบริเวณริมฝั่ง ดังนั้นบ้านเรือนในแถบนี้จะไม่ปลูกชิดฝั่ง แต่จะเห็นท่าน้ำและทางเดินจากท่าน้ำยกทางเดินสูงจากพื้นดินต่อจากท่าน้ำไปยังทางเดินแต่ละบ้าน บริเวณชายน้ำจะมีเครื่องมือจับสัตว์น้ำทั้งไว้ เช่น ยอ ลอบนอน ลอบยี่น และในบางช่วงเราจะพบเรือพักอาศัยจอดอยู่ริมฝั่งน้ำด้วย สำหรับพื้นที่ริมน้ำที่ไม่ท่วม หมู่บ้านจะเรียงรายเป็นแนวยาวตามริมฝั่งแตกต่างจากกลุ่มที่กล่าวข้างต้น”

ตามที่กล่าวข้างต้นนั้น รูปแบบถิ่นฐานที่ปรากฏอยู่เป็นรูปแบบทั่วไปที่พบตามวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของคนพื้นถิ่นภาคกลางหรือคนในสังคมชาวไทยทั่วไป วิถีชีวิตแบบสังคมการค้าที่เป็นวัฒนธรรมปัจจุบันนั้นได้ถูกถ่ายทอดจากคนในพื้นที่หรือแผ่นดินอื่นที่เป็นสังคมนอกอาณาเขตของสังคมเกษตรกรรม ซึ่งการศึกษาในพื้นที่ปัจจุบันของย่านชุมชนการค้าริมน้ำก็มีวิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน ในการศึกษาถึงรายละเอียดหลักของวิถีชีวิตและความเป็นชุมชนการค้า โดยมองภาพลึกเป็นการศึกษาในสองส่วนสำคัญคือ

- เอกลักษณะหรือความเป็นชุมชนในมิติทางวัฒนธรรมและวิถีการดำรงชีวิต ที่เกิดจากความสัมพันธ์ในมิติที่วางกับพฤติกรรมมนุษย์
- เอกลักษณะหรือความเป็นชุมชนในส่วนของคุณลักษณะทางกายภาพของที่ตั้ง โดยเน้นในเรื่องขององค์ประกอบทางโครงสร้างของชุมชนในส่วนของสถาปัตยกรรมและสิ่งแวดล้อม

2.4.2 แนวคิดเกี่ยวกับย่านชุมชน

แนวคิดที่เกี่ยวกับความเป็นชุมชนการค้าพื้นถิ่น เป็นการศึกษาในการกำหนดเอกลักษณ์ทางจินตภาพชุมชนจากลักษณะทางกายภาพที่ปรากฏของพื้นที่ชุมชนที่อยู่ร่วมกับน้ำ ซึ่งในปัจจุบันทิศทางการขยายตัวของชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบันเกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ ทำให้รูปแบบการใช้พื้นที่และความหมายของพื้นที่ที่ปรากฏทางกายภาพในอดีตเกิดการเปลี่ยนแปลงไป การกำหนดเอกลักษณ์ของความเป็นชุมชนนั้นจึงต้องศึกษาในแนวคิดที่เกี่ยวกับมิติทางสังคมของการอยู่อาศัยในพื้นที่แถบชุมชนเมือง เพื่อกำหนดความสำคัญในการศึกษาหาความหมายของพื้นที่นั้นๆ

“ย่าน” เป็นภาษาที่บ่งบอกถึงความแนบแน่นของกลุ่มคนในสังคมนั้นๆ และความต้องการทางสังคมทำนองเดียวกัน ในพื้นที่อำเภอสามชูกิ่งที่มองด้วยสายตา หรือสัญลักษณ์ที่ปรากฏเป็นภาพลักษณ์ว่าเป็นคนตลาดสามชุก กับคนบางขวางไม่มีความแตกต่างกันทั้งท่าทาง หรือภาษา เพราะมีองค์รวมความเป็นท้องถิ่นสุพรรณครอบครองอยู่ แต่สิ่งที่ปรากฏให้รับรู้ถึงแนวคิดและการกระทำที่สร้างสัญญาณของความเป็นคนสามชุก หรือคนบางขวางให้เกิดความแตกต่างในความรู้สึกนั้นคือสิ่งใด ในส่วนนี้จึงเป็นการค้นหารูปลักษณ์ที่เป็นแนวคิดเชิงทฤษฎีมาเกื้อหนุนข้อสังเกตจากการสำรวจในเบื้องต้น

“ย่าน” เปรียบเสมือนอาณาเขตในการครอบครองของคนในพื้นที่ ณ ตำแหน่งนั้นๆ และมีการแสดงออกในการเป็นเจ้าของพื้นที่ ในการศึกษาเกี่ยวกับการมีอาณาเขตครอบครอง จะเป็นการบ่งชี้ให้เห็นถึงหน้าที่สำคัญของการมีอาณาเขตของคนในการที่จะช่วยให้เกิดความรู้สึกปลอดภัยมั่นคง ด้วยการแสดงออกโดยการยึดครองตามอาณาเขตตามความจำเป็นระหว่างบุคคล และการมีอาณาเขตครอบครองย่อมแสดงถึงความรู้สึกมีเอกลักษณ์ส่วนบุคคลด้วย การมีอาณาเขตครอบครองของคนนั้นไม่ได้เป็นกลไกที่มีความสำคัญต่อการอยู่รอดและการคงอยู่ของคน แต่เป็นกลไกที่มีหน้าที่ทางสังคมและจิตวิทยา ที่ช่วยให้คนอยู่ร่วมกันด้วยการยอมรับซึ่งกันและกันในอาณาเขตครอบครองนั้น อาณาเขตครอบครองพื้นที่ภายในชุมชนของคนในพื้นที่นั้น มีลักษณะอย่างไร ขึ้นกับบุคลิกภาพของบุคคล และผู้ที่เกี่ยวข้องว่ามีลักษณะเด่นและลักษณะก้าวร้าวมากน้อยอย่างไร ขึ้นอยู่กับการยอมรับที่เกิดขึ้นและรวมทั้งอำนาจหน้าที่ที่มีอยู่ ฯลฯ ทั้งนี้ย่อมต้องอาศัยกลไกทางวัฒนธรรมที่คนในพื้นที่สร้างขึ้นเป็นบรรทัดฐานในการกำหนดพฤติกรรมการมีอาณาเขตครอบครอง กลไกที่กล่าวถึงได้แก่

1. กลไกการยึดครองอาณาเขต มีกลไกหลักในการยึดครองอาณาเขต มีอยู่ 2 ประการ คือ การแสดงความเป็นส่วนบุคคล (Personalization) และการปกป้อง (Defense)

1.1 การแสดงความเป็นส่วนบุคคล ในพื้นที่ที่หนึ่งการแสดงความเป็นส่วนบุคคลอย่างที่เราได้เห็นได้ชัดเจนนั่นคือ การแสดงออกถึงการจับจองพื้นที่ ด้วยการใช้อุปกรณ์ เครื่องมือ หรือสัญลักษณ์ใดๆ ที่บ่งบอกถึงความเป็นตนเอง สิ่งของเหล่านี้อาจเป็นสิ่งที่แสดงออกถึง การใช้ชีวิตประจำวัน ลักษณะของอาชีพ ฯลฯ อย่างกรณีพื้นที่โล่งในตอนเช้าที่เคยเป็นลานจอดรถ ตะวันออกเฉียงเหนือคืนเปลี่ยนแปลงเป็นพื้นที่ขายของแบบโต้รุ่ง หรือกิจกรรมแบบอื่นๆ เมื่อผ่านระยะเวลาของความคุ้นเคยกับสถานที่ ย่อมต้องการพื้นที่นั้นๆ เป็นการส่วนตัว มีการวางเครื่องมือเครื่องใช้ครอบครองพื้นที่นั้นๆ เป็นต้น

1.2 การปกป้อง การป้องกันพื้นที่ของคนในพื้นที่ชุมชนใดๆ ส่วนใหญ่สื่อที่แสดงออกมีสองลักษณะอาจจะเป็นอุปกรณ์ประเภท การทำรั้วกัน การติดตั้งสัญญาณเตือนภัย สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องมือที่สามารถมองออกด้วยประสาทสัมผัสทางสายตา แต่ก็ยังมีอีกรูปแบบหนึ่งคือการแสดงออก

ทางอารมณ์ทั้งในด้านบวกและลบ เช่นกรณี เมื่อเราเข้าไปในพื้นที่ชุมชนๆ หนึ่งในที่มีการรวมตัวกันอย่างเข้มแข็ง การแสดงออกต่อคนแปลกหน้าก็จะปรากฏเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน การใช้สายตา หรือภาษากายในการปกป้องการล่วงล้ำที่ว่างส่วนบุคคล ภาษาที่แตกต่างทำให้เกิดการแบ่งแยกพื้นที่ (Area) ของอาณาเขตนั่นๆ อยู่ในเรื่องของขอบเขตและที่ว่าง นับเป็นวิธีการที่ใช้กันมากในชีวิตประจำวันของคนที่อยู่ร่วมกันภายในสังคม หรือชุมชนต่างๆ บุคคลที่เดินเข้าหาอาจหยุดอยู่กับที่ได้หากผู้ถูกบุกรุกใช้สายตา หรือการแสดงออกด้วยภาษากายอื่นๆ กระทำการต่อต้านขึ้น

2. ขอบเขตของอาณาเขตและที่ว่าง เพราะเหตุที่ว่ากรณีมีอาณาเขตครอบครองของคนในพื้นที่นั้นขึ้นอยู่กับทัทธิพลทางวัฒนธรรมและสังคมในท้องถิ่นนั้นๆ การจำแนกขอบเขตที่ชัดเจนนั้นในปัจจุบันยังไม่มีแนวทางหรือทฤษฎีใดๆ มาจำกัดขอบเขตดังกล่าวได้ มีเพียงบางแนวความคิดของนักวิชาการบางคนให้การจำแนกอาณาเขตครอบครองออกเป็น 4 ระดับแต่ไม่เน้นความสัมพันธ์บนพื้นที่ แต่กลับเน้นความสัมพันธ์ต่อกันทางสังคม และลักษณะพฤติกรรมในสภาพแวดล้อมระดับอาณาเขตทั้ง 4 ได้แก่ ร่างกาย (Body) การกระทำต่อกัน (Interaction) บ้านและถิ่น (Home) และสาธารณะ (Public)

สเต (Stea,1965) ศึกษาถึงลักษณะของขอบเขตอาณาเขตครอบครอง โดยจำแนกขอบเขตของอาณาเขตครอบครองโดยพิจารณาจากความชัดเจนของขอบเขตของอาณาเขตครอบครองที่เป็นไปตามความใกล้ชิดและความถี่ของการใช้ ดังนี้

- อาณาเขตที่เว้นว่างส่วนบุคคล
- อาณาเขตส่วนบุคคล และ
- อาณาเขตสาธารณะ

ฮอลล์ (Edward T.Hall.1966) ได้เสนอว่า บุคคลมีระยะห่างระหว่างกันที่เหมาะสมกับการกระทำที่มีต่อกันและกับการสัมผัสที่เกิดขึ้น แบ่งเป็น 4 ระยะด้วยกัน คือ

- ระยะใกล้ชิด (Intimate Distance)
- ระยะส่วนบุคคล (Personal Distance)
- ระยะสังคม (Social Distance) และ
- ระยะสาธารณะ (Public Distance)

ที่เว้นว่างส่วนบุคคลทำหน้าที่เป็นเกราะป้องกันการล่วงล้ำ เรียกว่า “Protective Bubble” แม้ว่าที่ว่างเว้นส่วนบุคคลมีการแสดงออกตามอิทธิพลทางวัฒนธรรม แต่ก็มีมูลฐานมาจากสัญชาตญาณ พฤติกรรมที่เว้นว่างส่วนบุคคลจึงเกี่ยวข้องกับการป้องกันการล่วงล้ำอาณาเขตรอบๆ ตัวพร้อมๆ กับการยอมรับหรือเคารพที่เว้นว่างส่วนบุคคลอื่นๆ ซึ่งเป็นการแสดงท่าทีเพื่อให้บุคคลอื่นมีพฤติกรรมตอบสนองสอดคล้องกัน ดังจะสังเกตจากกรณีที่บุคคลเดินเข้าหากันเพื่อสนทนา แต่จะมีระยะหยุดที่เหมาะสมต่อกัน ซึ่งอาณาเขตหรือระยะตามที่กล่าวถึงข้างต้น คือการสร้างขอบเขตของ

พื้นที่ทางใจในสังคมหรือชุมชนเดียวกัน โดยมีการพัฒนาหรือขยายระดับจากความเป็นเพียงบุคคล สู่ความเป็นชุมชนด้วยระยะเวลาที่อยู่ร่วมกันอย่างต่อเนื่องในพื้นที่นั้นๆ จากระดับของพื้นที่ว่างและอาณาเขตที่ครอบครองในส่วนของระดับที่เล็ก คือ บ้าน เกิดจากการเชื่อมมิติทางความสัมพันธ์กับอาณาเขตอื่นๆ ซึ่งความสัมพันธ์จากรูปแบบต่างๆ ได้ลดกลไกของการยึดครองพื้นที่ให้เกิดการมีส่วนร่วมต่อกันจากการที่มีจุดขาย และความนึกคิดที่เป็นแนวเดียวกัน กลุ่มก้อนที่ใหญ่ขึ้นจึงเป็นชุมชนที่มีย่านเป็นสิ่งบอกให้รู้ถึงความเข้าใจในอาณาเขตของตนนั้น

- บ้าน,อาคาร เป็นสิ่งที่ทดแทนความหมายของการห่อหุ้มมิติของอาณาเขตในระดับบุคคล เมื่อรวมเป็นกลุ่มก้อนจึงเกิดอาณาเขตของสังคมขึ้นมา
- ทางเป็นสิ่งเชื่อมโยงเครือข่ายในรูปการปฏิบัติเอ่เข้าถึงกัน
- ที่ว่างขนาดใหญ่ เป็นพื้นที่ที่แสดงถึงอาณาเขตระดับสาธารณะ สร้างกรอบกิจกรรมให้เกิดขึ้นในพื้นที่ กิจกรรมที่ตอบสนองความต้องการของกลุ่มคนในสังคมนั้น

ระยะเวลาที่อยู่ในพื้นที่ที่มีความต่อเนื่องนั้น จะสั่งสมประสบการณ์ที่ดีจากรุ่นสู่รุ่น ปรากฏการณ์แห่งการเกิดเป็นวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ทั้งในมิติทางสังคมและวัฒนธรรม จนถึงรูปแบบสถาปัตยกรรมและสิ่งแวดล้อม แสดงความเป็น “ภาพลักษณ์” สื่อผ่านสู่กลุ่มนอกอาณาเขต หรือย่านนี้เป็นการสร้างความหมายพิเศษของคำว่า “คนใน” และ “คนนอก” ขึ้นมา โดยปรากฏการณ์ที่แสดงออกทางพฤติกรรมของการเป็นย่านในสิ่งที่คนในหรือคนนอกรับรู้ นั้น มีลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับย่านได้ 2 รูปแบบ

- รูปแบบแรก คือ ภาพลักษณ์ที่พิจารณาจากความสัมพันธ์ ประสบการณ์ และความเข้าใจที่คนมีต่อพื้นที่ย่านอย่างแนบแน่นลึกซึ้ง จนเป็นภาพลึกลับ (Vertical Structure) จากการสะสม ซ้อนทับของความรู้ความเข้าใจจากการอยู่อาศัย หรือการทำกิจกรรมในย่านอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน เรียกได้ว่าเป็นคนใน ดังนั้นเขาจะสามารถระบุความสัมพันธ์ระหว่างตัวเขากับย่าน โดยทราบว่าย่านใน มีความแตกต่างจากภายนอกอย่างไร รวมถึงการทราบขอบเขตของย่าน

- รูปแบบที่สอง คือ ภาพลักษณ์ที่เกิดจากการที่กลุ่มคนที่อยู่ภายนอกย่าน ที่เรียกคนนอก ได้ผ่านประสบการณ์ร่วมกัน เกิดการยอมรับในการรับรู้ความหมายของย่าน และรู้ว่าเขามีบทบาทอย่างไรแตกต่างไปตามการเข้าไปมีความสัมพันธ์กับย่าน ในระยะของการมีสัมพันธ์แบบระยะห่าง อย่างเช่นการจัดงานเทศกาลประจำปี คนนอกคือผู้สังเกตการณ์ คนในเป็นผู้ร่วมปฏิบัติการในส่วนที่เป็นแกนสำคัญของการละเล่น หรือการแสดงนั้นๆ

สิ่งเหล่านี้ก่อตัวขยายเรื่องการรับรู้ความเป็นย่านจนเกิดการเป็น “ภาพลักษณ์” ในเชิงจินตภาพตามที่ Kevin Lynch ได้กำหนดจากการรำลึกที่ว่างและพื้นที่พิเศษจากการจดจำของคนในพื้นที่ โดยเสนอออกมาเป็น 5 รูปแบบ ได้แก่ เส้นทาง (Paths) ที่เป็นพื้นที่สำหรับการขึ้นนำ แสดงการเคลื่อนที่และพาไปสู่จุดหมาย เมื่อนึกถึงกลุ่มคนอยู่ร่วมกันด้วยกิจกรรมบางอย่างโดยสม่ำเสมอ พื้นที่

ศูนย์รวม (Nodes) รองรับกิจกรรมและผู้คนนั้นๆ กลุ่มอาคารบ้านเรือนที่ก่อตัวกันเกาะกลุ่มแสดงออกถึงการเป็น ย่าน (Districts) ซึ่งภาพลักษณ์ของความแตกต่างหรือการเกิดเส้นแนวแบ่งที่ว่าก็คือขอบเขต (Edges) ตลอดจนจุดสนใจในพื้นที่อย่างจุดหมายตา (Landmarks) นั้น สิ่งเหล่านี้เป็นจินตภาพที่เกิดจากการรับรู้ของ คนใน ที่สามารถแสดงความสำคัญสื่อไปสู่ คนนอก ให้เกิดการรับรู้ถึงความ เป็นย่านชุมชนได้

จากการรับรู้ที่ต่างกันของคนในพื้นที่ที่ต่างกัน จะเป็นบทสรุปที่ทำให้เข้าใจถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ที่ไม่เหมือนกันในแต่ละพื้นที่ ถึงแม้ว่าบทบาทของวัฒนธรรมที่ครอบคลุม บางอย่างที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน แต่สิ่งที่แสดงออกมาจากพื้นฐานความคิดและพฤติกรรมต่อ สิ่งแวดล้อมและย่านนั้น จะปรากฏในรูปแบบของกิจกรรมหรือนวัตกรรมในพื้นที่ที่ต่างกันออกไป

2.4.3 นิยามและคุณค่าความสำคัญของชุมชนดั้งเดิม

คำว่า ชุมชนที่อยู่อาศัยดั้งเดิม หมายถึงชุมชนที่อยู่อาศัยที่มีลักษณะพิเศษในด้านคุณค่าทาง วัฒนธรรม ซึ่งเกี่ยวพันกับการเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ชุมชนที่อยู่อาศัยดั้งเดิมนี้มีความสำคัญต่อเมือง สมัยใหม่ในด้านการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยปัจจุบันที่รองรับประชากร (housing stock) เป็นพื้นที่ที่ทำให้เมืองนั้นมีเอกลักษณ์ความแตกต่างของลักษณะศิลปสถาปัตยกรรม การตั้งถิ่นฐาน และวิถีชีวิต นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมซึ่งอาจมีผลในด้านการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิง วัฒนธรรมของเมืองนั้นด้วย ลักษณะพิเศษที่ทำให้ชุมชนดั้งเดิมมีความแตกต่างมีประเด็นที่ต้อง พิจารณา คือ ความสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี (historical and archaeological significance) อายุ (age) ลักษณะเฉพาะ (character) และวิถีชีวิต (way of life) โดยมีการพิจารณา ดังนี้

1. ด้านความสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี นับเป็นคุณค่าที่สำคัญมากโดยเฉพาะ ทางด้านประวัติศาสตร์ เนื่องจากชุมชนที่อยู่อาศัยดั้งเดิมเป็นหลักฐานที่แสดงออกถึงความ เจริญรุ่งเรือง ภูมิปัญญา และพัฒนาการของมนุษย์ ซึ่งแต่ละพื้นที่จะไม่เหมือนกันตามคติความเชื่อ ลักษณะภูมิประเทศและความสามารถในการปรับตัวของมนุษย์ในพื้นที่นั้น นอกจากนี้ประวัติศาสตร์ ในบางพื้นที่ยังเกี่ยวพันกับเหตุการณ์หรือบุคคลสำคัญของประเทศหรือของโลก ซึ่งเป็นคุณค่าพิเศษที่ ทำให้พื้นที่นั้นมีความสำคัญกว่าพื้นที่อื่น ส่วนคุณค่าทางโบราณคดีมีความเกี่ยวพันกับการมีหลักฐานที่ แสดงให้เห็นถึงอารยธรรมของคน เช่น ชีวิต ความเป็นอยู่ ประเพณี ความเชื่อต่างๆ ในสมัยก่อน

2. ด้านอายุ ตามหลักปฏิบัติสากลได้กำหนดเส้นแบ่งระหว่างอดีตกับปัจจุบันไว้ที่ 50 ปี (กอง โบราณคดี 2532) จึงมักใช้เป็นเกณฑ์ในการกำหนดอายุของโบราณสถานว่าต้องมากกว่า 50 ปี ซึ่ง ประเทศสหรัฐอเมริกาใช้เกณฑ์นี้ และอังกฤษใช้ 30 ปีเป็นอย่างน้อย ในสมัยรัชกาลที่ 7 เมื่อ พ.ศ.2469 หน่วยงานที่ดูแลด้านการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมคือราชบัณฑิตยสภา ได้กำหนดอายุของ โบราณสถานไว้โดยประมาณว่าตั้งแต่ 100 ปีขึ้นไป แต่ปัจจุบันกรมศิลปากรซึ่งเป็นหน่วยงานที่ รับผิดชอบด้านการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมได้มีการกำหนดอายุของโบราณสถานหรืออาคารที่ควรค่า แก่การอนุรักษ์ไว้อย่างเป็นทางการ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสมัยใหม่ในหลายประเทศที่ว่าไม่ จำเป็นต้องกำหนดอายุโดยเฉพาะฝรั่งเศสซึ่งถือเป็นผู้นำในด้านการอนุรักษ์ ก็มีอาคารที่สร้างมาไม่นาน

แต่ได้อยู่ในฐานข้อมูลโบราณสถาน (ฝรั่งเศสเรียก inventaire หรือ inventory ในภาษาอังกฤษ) แล้ว เช่น อาคาร Betelgueuse และ โรงแรม Le Flaine ที่สร้างใน ค.ศ. 1966 ก็ขึ้นบัญชีเป็น supplementary inventory ใน ค.ศ. 1991 แต่สำหรับในประเทศไทย อาคารเก่าแก่ที่มีอายุมาก มีผลต่อจำนวนที่ขึ้นบัญชีมรดกวัฒนธรรมด้วย

3. ลักษณะเฉพาะ (character) นอกจากนั้น บางชุมชนยังอาจมีอาคารหรือสิ่งก่อสร้างเดี่ยวที่มีลักษณะพิเศษ มีความสวยงามหรือมีลักษณะแห่งการก่อสร้างที่เป็นแบบอย่างหรือเป็นเอกลักษณ์ ก็คือเป็นองค์ประกอบที่ทำให้เกิดลักษณะเฉพาะในย่านหรือพื้นที่นั้นๆ ด้วยถือเป็นคุณภาพที่สำคัญ ชุมชนดั้งเดิมไม่จำเป็นต้องมีสถาปัตยกรรมที่มีความสวยงามเป็นที่สุด แต่ควรมีลักษณะโดยรวมที่มีความเฉพาะ อาจมีความเป็นพื้นถิ่น (vernacular) สูง ในที่นี้ได้ยึดตามแนวคิดของ Manley and Guise (1998: 72) ที่ได้พิจารณาลักษณะเฉพาะทั้งกายภาพและการรับรู้ ในด้านกายภาพได้แก่ ภูมิประเทศ รูปแบบการเข้าถึง โครงข่ายการสัญจร ลักษณะการจัดผัง ภูมิทัศน์และพืชพรรณ รูปแบบสถาปัตยกรรม วัสดุและพื้นผิวอาคาร และอายุสมัย ส่วนในด้านการรับรู้ ได้แก่ จินตภาพที่รับรู้โดยกลุ่มคนต่างๆ บทบาทของชุมชนทั้งอดีตและปัจจุบัน การใช้พื้นที่ สภาพอาคาร ลักษณะการถือครอง มุมมอง เสียง กลิ่น และกิจกรรม

4. ด้านวิถีชีวิต (way of life) เป็นคุณสมบัติที่ปัจจุบันให้ความสำคัญมากขึ้น ไม่ได้พิจารณาเฉพาะกายภาพหรือการรับรู้กายภาพอย่างเดียว อีกนัยหนึ่ง อาจนับได้ว่าเป็นมรดกวัฒนธรรมด้านจิตใจซึ่งจับต้องไม่ได้ (intangible cultural heritage) ซึ่งหมายถึงภูมิปัญญา โดยกรมศิลปากรได้แบ่งกลุ่มภูมิปัญญาของไทยที่สร้างสรรค์ในอดีตและต่อเนื่องมาถึงปัจจุบันออกเป็น 8 ด้านด้วยกัน (สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร 2550: 15-17) ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพิจารณาดังนี้

- 4.1 ปัจจัยพื้นฐานการดำรงชีวิต เช่น ความสามารถในการแสวงหาอาหาร
- 4.2 ภาษาและวรรณกรรม ทั้ง การพูด การเขียน การอ่าน
- 4.3 ศาสนา ปรัชญา จริยธรรม
- 4.4 ศิลปะ การบันเทิง ดนตรีที่เป็นเอกลักษณ์ในแต่ละภาค แต่ละท้องถิ่น
- 4.5 ความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบครอบครัวและชุมชน ระบบเครือญาติ
- 4.6 เศรษฐกิจ ระบบการค้า การคมนาคมขนส่ง
- 4.7 อุตสาหกรรม เช่น เทคโนโลยี วิธีการผลิต
- 4.8 การเมืองการปกครอง เช่น ระบบการปกครอง

นอกจากกรมศิลปากรแล้ว สำนักคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ได้แบ่งหมวดหมู่ วัฒนธรรมพื้นบ้านออกเป็น 5 หมวด ดังนี้ (สวช. 2551 (ก): 37-44)

1. ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ และศาสนา โดยแบ่งเป็นหัวข้อย่อย ได้แก่ ความเชื่อ ปรัชญา ศาสนา ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ กฎหมาย ธรรมเนียมการปกครอง การปลูกฝัง และการสืบทอด และประเพณี

2. ภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ข่าวสาร วรรณกรรม ภาษาศาสตร์และหลักภาษา ภาษาท้องถิ่นและภาษาชนต่างกลุ่ม นิทานและภูมิปัญญา ความเรียงฉันทลักษณ์ ปริศนาคำทาย วาทการ ภาษิต

3. ศิลปกรรมและโบราณคดี ได้แก่ จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ศิลปหัตถกรรม โบราณคดี การวางผังเมืองและชุมชน วัฒนธรรมสถาน
 4. การละเล่น ดนตรีและการพักผ่อนหย่อนใจ ได้แก่ การขับร้องและดนตรี ระบำรำฟ้อน มหรสพ เพลงเด็กและเพลงกล่อมเด็ก เพลงปฏิพากย์ (เพลงพื้นบ้านที่ใช้ร้องโต้ตอบกัน) การละเล่นพื้นบ้าน กีฬานันทนาการ การท่องเที่ยว ธุรกิจ
 5. ชีวิตความเป็นอยู่และวิทยาการ ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ คหกรรมศาสตร์ การสาธารณสุข ที่อยู่อาศัย ชีวประวัติ เกษตรกรรมและบริการ (อาชีพในสาขาการบริการ) การจัดหัวข้อและหมวดหมู่ของวัฒนธรรมดังกล่าว ทั้งจากกรมศิลปากรและสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ จะได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการเก็บข้อมูลด้านวิถีชีวิตของชุมชนดั้งเดิม
- ดังนั้น ในการกำหนดนิยามชุมชนที่อยู่อาศัยดั้งเดิมจึงควรเป็นชุมชนที่มีคุณสมบัติดังนี้
- 5.1 เป็นชุมชนที่ยังมีผู้อยู่อาศัยในปัจจุบัน มีที่ตั้งทั้ง ในเขตเมืองและเขตชนบท
 - 5.2 มีการตั้งถิ่นฐานมาเป็นเวลานาน
 - 5.3 มีประวัติศาสตร์ ความเป็นมาที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือบุคคลสำคัญ
 - 5.4 มีลักษณะเฉพาะทางกายภาพที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์
 - 5.5 มีวิถีชีวิตทางด้านสังคม เศรษฐกิจและประเพณีสืบทอดกันต่อๆ มา
- ความสำคัญของชุมชนดั้งเดิม มีดังนี้
1. เป็นที่อยู่อาศัยปัจจุบัน (housing stock) ที่รองรับความต้องการของประชากร
 2. เป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ทำให้เกิดเอกลักษณ์
 3. เป็นแหล่งพัฒนาเศรษฐกิจ การค้าของท้องถิ่นและการท่องเที่ยว
 4. เป็นแหล่งเรียนรู้ในด้านประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม วิถีชีวิต ทำให้เกิดความภาคภูมิใจในชาติและท้องถิ่น รวมทั้งความรักชาติรักชาติรักตระกูลรักท้องถิ่น

2.4.4 ลักษณะ ที่ตั้ง และการจัดประเภทชุมชนดั้งเดิม

จากนิยามของชุมชนดั้งเดิมที่เป็นชุมชนที่ยังมีผู้อยู่อาศัยในปัจจุบัน มีประวัติพัฒนาการมาเป็นเวลาพอสมควรนั้น จากการศึกษาพบว่ามีเป็นจำนวนมากตามเมืองต่างๆ ทั่วประเทศ ส่วนมากจะมีพัฒนาการในช่วงการปรับปรุงประเทศในช่วงจักรวรรดินิยมตะวันตกหรือราวรัชกาลที่ 4-5 (ประมาณ พ.ศ. 2400) จนถึงช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (ประมาณ พ.ศ. 2480) โดยมีปัจจัยที่ทำให้เกิดชุมชนดังกล่าวพอสรุปได้ ดังนี้

1. การพัฒนาระบบคมนาคม โดยในช่วงแรกมักเป็นการคมนาคมทางน้ำ มีการขุดคลองเพื่อการสัญจรมากในส่วนภูมิภาค ในสมัยรัชกาลที่ 4 และ 5 โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ลุ่มน้ำภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีชุมชนเกิดขึ้นจากการขุดคลอง เช่น ชุมชนคลองอัมพวา ชุมชนศรีสุราษฎร์ที่คลองดำเนินสะดวก หรือชุมชนริมน้ำหลายชุมชนในจังหวัดสุพรรณบุรี ในช่วงเวลาเดียวกันก็มีการพัฒนาเส้นทางรถไฟในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงได้มีชุมชนย่านสถานีรถไฟเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากทั่วประเทศ แต่ภายหลังจากการพัฒนาทางหลวงจังหวัดในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ชุมชนเมืองได้เกิดขึ้น

ใหม่เป็นจำนวนมาก ตามเส้นทางถนนสายต่างๆ ในขณะที่การใช้แม่น้ำลำคลองและทางรถไฟได้รับความนิยมน้อยลง มีผลให้ในปัจจุบันชุมชนดั้งเดิมเหล่านี้กลายเป็นชุมชนที่มีการเข้าถึงได้ไม่มากนัก

2. การพัฒนาระบบการเมืองการปกครอง ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2435) ได้ทรงยกเลิกการปกครองแบบจตุสดมภ์ ที่มีรากฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยาให้เป็นแบบกรม (ต่อมาคือกระทรวง) ในส่วนตะวันออกเฉียงเหนือและส่วนภูมิภาคให้เป็นมณฑลซึ่งมี 14 มณฑลทั่วประเทศ การเปลี่ยนแปลงการระบอบปกครองนี้ผนวกกับการเสด็จประพาสต้นตามหัวเมืองต่างๆ ทำให้เกิดชุมชนเมืองในส่วนภูมิภาคขึ้นเป็นจำนวนมาก บางชุมชนได้พัฒนาจากชุมชนที่มีอยู่เดิม เช่นชุมชนถนนหลังสวนจังหวัดชุมพรชุมชนเมืองภูเก็ต และอีกหลายชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งได้กลายเป็นย่านเมืองเก่าไปแล้ว

3. การพัฒนาการค้าและอุตสาหกรรม จากการปรับปรุงประเทศอันเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญากับชาติตะวันตก เช่น สนธิสัญญาบาวริง (พ.ศ. 2398) ในสมัยรัชกาลที่ 4-6 ทำให้เกิดการพัฒนาศูนย์อุตสาหกรรม ซึ่งนอกจากรถไฟแล้วยังมีเรือยนต์และรถยนต์ รวมทั้งการผลิตในลักษณะมวล (mass production) โดยเฉพาะอุตสาหกรรมไม้แปรรูป มีโรงเลื่อยทั่ว ประเทศทำให้เกิดความสะดวกในการสร้างอาคารที่ทำด้วยไม้เป็นจำนวนมากและมีลักษณะคล้ายคลึงกัน โดยเฉพาะที่เป็นเรือนแถวไม้ซึ่งมีความแตกต่างจากเรือนไทยเดิม นอกจากนั้น เมื่อมีเรือยนต์และรถไฟทำให้เกิดการค้าแลกเปลี่ยนสินค้าและการอพยพกันมากขึ้น เช่น ชาวจีนได้อพยพมาอยู่ตามชุมชนหัวเมืองต่างๆ ที่ทำการค้า จึงมักพบว่าการสร้างศาลเจ้า โรงเจ โรงเรียน ร้านค้า ที่เป็นของชาวจีนมากซึ่งต่อมาได้ผสมผสานกับคนไทยเชื้อสายอื่นๆ หลอมรวมเป็นชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะ และหลากหลายแห่ง เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาเมืองในปัจจุบันจากการประมวลลักษณะชุมชนอาจแบ่งตามลักษณะการตั้งถิ่นฐานได้ 5 ประเภท ดังนี้

1. เรือนแพ (Raft Houses) หมายถึง กลุ่มอาคารที่อยู่อาศัยที่เป็นแพอยู่บนน้ำและไม้เคลื่อนย้าย ส่วนใหญ่อยู่ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามลักษณะภูมิประเทศ
2. ย่านชุมชนริมน้ำ (Water-base Community) หมายถึง ย่านที่อยู่อาศัยผสมพาณิชยกรรมที่ตั้งอยู่ริมน้ำโดยอาศัยการเข้าถึงทางน้ำในอดีตและยังมีการใช้ในปัจจุบันแต่น้อยลง ส่วนใหญ่มักมีองค์ประกอบอื่นๆ ด้วย เช่น ตลาด ร้านค้า โรงมหรสพ ศาสนสถาน เช่น ศาลเจ้า อาคารบ้านเรือนมักเป็นแบบห้องแถวไม้ลักษณะเด่นคือมีการหันหน้าอาคารออกสู่ทางน้ำ
3. ย่านถนนการค้า (Main Commercial Street) หมายถึง กลุ่มอาคารที่อยู่อาศัยผสมพาณิชยกรรมที่ตั้งอยู่สองฟากถนน เป็นส่วนหนึ่งของย่านพาณิชยกรรมใจตะวันออกเฉียงเหนือเมืองหรือเคยเป็นย่านถนนสายหลักของเมืองเมื่อแรกสร้าง หลายแห่งมีการสร้างถนนขนานไปกับแม่น้ำหรือลำคลองอาคารมักเป็นรูปแบบตึกแถวมีทั้งที่เป็นไม้และคอนกรีตหรือปูน ย่านถนนการค้านี้พบได้ทั่วทุกภาค
4. ย่านชุมชนหมู่บ้าน (Urban Village) มีลักษณะที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ใจตะวันออกเฉียงเหนือเมืองเป็นส่วน

ใหญ่ลักษณะที่อยู่อาศัยเป็นบ้านเดี่ยวที่มีลักษณะสถาปัตยกรรมที่สวยงาม มักพบจำนวนหลายหลังในย่านเดียวกัน แต่อยู่แบบกระจัดกระจาย ชุมชนประเภทนี้ยังพบมากในภาคเหนือและภาค

ตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งที่เป็นบ้านของเอกชน นอกจากนั้นยังนับรวมชุมชนนิคมพักอาศัยของพนักงานการรถไฟแห่งประเทศไทยตามจังหวัดชุมทางต่างๆ

5. ย่านตลาด (Market Place) หมายถึง ชุมชนที่ประกอบไปด้วยที่อยู่อาศัยผสมพาณิชยกรรม ส่วนมากเป็นตึกแถวหรือห้องแถวไม้สร้างล้อมรอบหรืออยู่ใกล้ตลาดที่ตั้งอยู่บนบก มักอยู่ในพื้นที่ศูนย์ตะวันออกเฉียงเหนือเมืองดั้งเดิมหรืออยู่ในพื้นที่เมืองเก่า มีต้นกำเนิดมาจากการเป็นศูนย์ตะวันออกเฉียงเหนือหรือศูนย์รวมกิจกรรม (node) ของการค้าที่มาจากเส้นทางคมนาคม ไม่ว่าจะแม่น้ำลำคลอง ทางรถไฟ หรือถนน บางแห่งโดยเฉพาะที่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้พัฒนามาจากตลาดน้ำเมื่อมีถนนก็มีการสร้างตลาดบกและตึกแถว เรือนแถวเพื่อค้าขายประกอบกันไปด้วย โดยมีความแตกต่างจากชุมชนริมน้ำคืออาคารในย่านนี้เกือบทั้งหมดจะไม่ได้หันหน้าสู่หน้า (การเคหะแห่งชาติ.2554)

2.5 วิธีการอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรมของตลาดพื้นถิ่นที่มีอายุมากกว่า 100 ปี

โชติ กัลยาณมิตร.(2539) ชาติเก่าแก่ในประวัติศาสตร์ของโลกทุกชาติย่อมมีวัฒนธรรมของตนเองปรากฏให้เห็นเป็นหลักฐาน ในบรรดาวัฒนธรรมที่ยืนยงคู่ความยาวนานของกาลเวลานั้น นับว่าวัฒนธรรมที่แสดงออกในด้านวัตถุที่ร่องรอยไว้ให้เห็นชัดเจนกว่าวัฒนธรรมในรูปแบบอื่น ทำให้คนรุ่นหลังสามารถศึกษาวิวัฒนาการของความเจริญทางวิชาการได้จากรูปของศิลปวัตถุ วิธีการก่อสร้าง และสิ่งที่เป็นหลักฐานที่ยังปรากฏอยู่ หรือสามารถอ่านประวัติศาสตร์ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างชาติของตนกับชาติต่างๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกันได้

มีบุคคลจำนวนไม่น้อยที่มีความสงสัยว่าเหตุใดเราจึงต้องศึกษาสิ่งที่เสื่อมสลายไปแล้ว น่าจะนำเวลาที่สูญเสียไปในการค้นหาความรู้ในอดีตนั้นมาใช้ทำประโยชน์ในปัจจุบัน หรือค้นคว้าบุกเบิกไปสู่ชีวิตและวิธีการที่ดีขึ้นในอนาคต ส่วนแผ่นดินที่มีซากปรักหักพังของอดีตนั้น ก็น่าจะได้นำมาใช้ประโยชน์เพื่อให้เกิดผลในด้านเศรษฐกิจแก่สังคม

สิ่งที่กระทำเพื่อปัจจุบันและเพื่ออนาคตนั้นเป็นธรรมชาติอันเป็นปกติวิสัยของมนุษย์อยู่แล้วเพื่อการดำรงชีวิตและยกระดับของชีวิตประจำวันให้ดียิ่งขึ้น แต่มนุษย์ไม่ได้ใช้เวลาทั้งหมดเพื่อการสร้างและเสพเพื่อต่อชีวิตเสมอไป หากแต่มนุษย์ยังต้องการเวลาศึกษาค้นคิดหาวิธีการที่จะพัฒนาความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นและต้องการเวลาพักผ่อนที่มีสัดส่วนสัมพันธ์กันด้วย ในกระบวนการค้นคิดหาวิธีการดังกล่าวนั้นเราย่อมปฏิเสธไม่ได้ว่า กิจกรรมที่จะปฏิบัติต่อไปในวันรุ่งขึ้นเป็นกิจกรรมที่สืบเนื่องไปจากผลของกิจกรรมที่กำลังกระทำอยู่ในวันนี้ และกิจกรรมที่กำลังกระทำในวันนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากที่ได้กระทำแล้วในวันก่อน สัปดาห์ก่อน เดือนก่อนหรือปีก่อน และเมื่อกิจกรรมนั้นเป็น

กิจกรรมที่ต้องกระทำร่วมกันของสังคมใดสังคมหนึ่ง ก็ย่อมจะต้องมีความสืบเนื่องมาจากผลของการกระทำที่ผ่านไปแล้วในอดีตอย่างแน่นอน การศึกษาบันทึกความคลี่คลายในปัญหาต่างๆ ที่ผ่านมาเป็นการศึกษาหลักฐานและสถิติเพื่อที่จะสร้างการคาดคะเนและมีวิธีตัดสินใจเมื่อเผชิญปัญหาของวันข้างหน้า พฤติกรรมเช่นนี้เป็นสิ่งที่ยอมรับและปฏิบัติกันในวงการประกอบวิชาชีพในปัจจุบัน การสืบค้นข้อมูลย้อนหลังได้ไกลและแน่นอนเพียงใดย่อมเป็นการประกันความถูกต้องในการกำหนดแผนการในอนาคตเพียงนั้น

วิชาวิทยาศาสตร์นั้นเป็นวิทยาการของเหตุผลและข้อเท็จจริง เป็นวิชาการของโลกในปัจจุบันและโลกในอนาคต แม้กระนั้นก็ตามวิชาการแขนงนี้ก็ยังคงพยายามที่จะค้นหาและศึกษาเรื่องราวความเป็นมาของโลกในอดีตและกำเนิดของโลก การค้นหาชั้นดิน ชั้นหินและพืชในอดีตได้เป็นประโยชน์แก่วิชาการในสมัยปัจจุบันเพียงใดนั้นย่อมเป็นที่ประจักษ์แล้ว การศึกษาศิลปวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ก็เช่นกันเป็นวิทยาการที่จำเป็นแขนงหนึ่ง การอนุรักษ์ศิลปวัตถุและโบราณสถานไว้มิได้หมายเพียงแต่รักษาก้อนวัตถุหรือกองหินเพื่อกีดขวางมิให้ชุมชนขยายออกไป หรือหาได้หมายให้เป็นอุปสรรคต่อการขยายเนื้อที่ทางเกษตรกรรมหรืออุตสาหกรรมแต่ประการหนึ่งประการใดไม่ หากเป็นการรักษาแหล่งค้นคว้าทางวิชาการและหลักฐานในอดีตไว้เพื่อศึกษารายละเอียดของเหตุการณ์เพราะกองอิฐหรือกองหินนั้นอาจเป็นคำตอบที่เชื่อมส่วนของวิชาการและประวัติศาสตร์ที่ขาดหายไป

ในแต่ละชุมชนย่อมจะมีบุคคลที่ประกอบอาชีพต่างๆ กัน มีความสนใจในแขนงวิชาการแตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้การที่บุคคลผู้หนึ่งหรือกลุ่มหนึ่งแต่เพียงผู้เดียวหรือกลุ่มเดียวจะตัดสินใจว่ามีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์ของบางสิ่ง ดังเช่นการรักษาศิลปวัฒนธรรมเดิมหรือโบราณสถานโดยไม่ให้ออกสแกนักวิชาการด้านนี้สืบทอดและพัฒนาได้ต่อไปจึงเป็นการไม่ยุติธรรม

ภายในอาณาเขตที่เป็นดินแดนของประเทศไทยในปัจจุบันนี้มีมรดกอันเป็นหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรมหลายอาณาจักร และหลายสมัยสะสมไว้คอยให้ค้นคว้าศึกษาเป็นจำนวนมากมาย วัฒนธรรมเหล่านี้มีความเก่าแก่และมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าวัฒนธรรมของชาติตะวันตกตะวันออกเฉียงเหนือและยุโรป วัฒนธรรมบางกลุ่มที่เพิ่งจะมีการเปิดเผยก็มีคำมูลว่าจะเป็นวัฒนธรรมที่เก่าแก่ที่สุดของโลกด้วยแห่งหนึ่ง ดังเช่นหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดีที่บ้านเชียงในเขตจังหวัดอุดรธานี ในประเทศไทยนี้มีเมืองโบราณหลายแห่งที่ยังกระจัดกระจายอยู่ในท้องถื่นห่างไกลทั่วไปเกือบทุกภาค ยังไม่มีการขุดค้นและศึกษารายละเอียดว่าเมืองเหล่านี้เป็นเมืองในวัฒนธรรมกลุ่มใดอย่างแน่ชัด

การขึ้นทะเบียนแหล่งประวัติศาสตร์เหล่านี้เพื่ออาศัยอำนาจกฎหมายคุ้มครองเป็นความจำเป็นที่จะต้องกระทำเป็นอันดับแรก มิฉะนั้นผู้รู้เท่าไม่ถึงการณ์อาจจะทำลายหลักฐานเหล่านี้ได้ สิ่งทีคนทั่วไปมองเห็นว่าเป็นปัญหาในการศึกษาด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในปัจจุบันก็คือ การที่

ทางการไม่อาจทำการขุดค้นและอนุรักษ์ได้ทันกับการที่แหล่งหลักฐานนั้นต้องถูกทำลายไปอย่างน่าเสียดาย การทำงานในด้านนี้ไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควรก็เพราะต้องใช้งบประมาณเป็นจำนวนมากเพื่อขุดค้นแหล่งหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีแต่ละแห่ง ต้องการเวลาในการศึกษาอย่างละเอียดและที่สำคัญก็คือจะต้องมีนักวิชาการที่มีความรู้ความสามารถให้พอเพียง แต่ในปัจจุบันนี้แม้เพียงงานในการอนุรักษ์โบราณสถานเท่าที่ขุดค้นและบูรณะแล้วก็ยังเกินขีดความสามารถของหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง เพราะทางราชการไม่อาจจะดมงบประมาณและสร้างบุคลากรได้ในขณะที่ประเทศยังต้องการการพัฒนาในด้านอื่นที่มีความจำเป็นรีบด่วนกว่า ดังนั้นแม้ว่าเราจะมีข้อมูลทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์อยู่ เรายังไม่อาจใช้ข้อมูลนั้นได้อย่างเต็มที่นักเพราะอุปสรรคดังกล่าว

การอนุรักษ์นั้นเป็นการเก็บรวบรวมรักษาสิ่งที่เรารักและหวงแหน อันเป็นมรดกตกทอดมาแต่บรรพบุรุษ อันเป็นต้นแบบทั้งหมดที่ได้ถูกสร้างขึ้นอย่างมีแบบแผนสืบทอดกันมาเป็นเวลาหลายร้อยหลายพันปี มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง มีการศึกษาวิจัย ฟันฟู สืบทอดรุ่นต่อรุ่น กันอย่างไม่ขาดสาย ดังนั้นการอนุรักษ์จึงเป็นการพัฒนาให้สิ่งที่เราหวงแหนให้คงอยู่ตลอดไป¹

2.5.1 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์

แนวคิดการอนุรักษ์เป็นสิ่งเกี่ยวข้องกับมนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในเมืองหรือชนบทเพราะมนุษย์กับธรรมชาติต้องพึ่งพาอาศัยกัน อยู่ร่วมกัน ไม่เบียดเบียนกัน เรียกว่าสมดุลทางธรรมชาติ และไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม หรือสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เนื่องจากสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและรูปแบบการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก สภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ย่อมส่งผลต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมของมนุษย์ที่สร้างขึ้น ไม่ว่าจะเป็นความแตกต่างในด้านความเป็นอยู่ หรือแนวความคิดก็ตาม ล้วนมีผลสืบเนื่องมาจากอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ทั้งสิ้น

2.5.2 ความหมายของการอนุรักษ์

การอนุรักษ์ ตามความหมายของราชบัณฑิตสถาน (2546, หน้า 1,328) ได้อธิบายไว้ดังนี้ อนุรักษ์, อนุรักษ์ [อะอนุรักษ์สะ, อะอนุรักษ์] ก. รักษาให้คงเดิม (ส.). อนุรักษ์นิยม [อะอนุรักษ์สะนิยม, อะอนุรักษ์นิยม] น. อุดมคติทางการเมือง การเศรษฐกิจ เป็นต้น ที่มีแนวโน้มไปในทางต้านทานการเปลี่ยนแปลง โดยยึดถือสนับสนุนระเบียบที่ตั้งมั่นอยู่แล้วการอนุรักษ์ (conservation) ในความหมายของนักวิชาการหลายท่าน สามารถ

¹ ศรีศักร วัลลิโภดม.การสัมมนาเชิงวิชาการ เรื่องการอนุรักษ์ตลาดโบราณ คณะครุศาสตร์อุตสาหกรรม สจล. 22 สิงหาคม 2552.

สรุปเป็นความหมายรวมได้ว่า การอนุรักษ์ คือ การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด ให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และใช้ได้เป็นเวลายาวนานที่สุด ทั้งนี้ต้องสูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และจะต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกันด้วย ฉะนั้น

การอนุรักษ์จึงไม่ได้หมายถึงการเก็บทรัพยากรไว้เฉยๆ แต่ต้องนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ (time and space) อีกด้วย ได้แก่ การใช้อย่างคุ้มค่า การถนอม การเก็บกัก การรักษา การซ่อมแซม การฟื้นฟู การพัฒนา การป้องกัน การสงวน และการแบ่งเขตของสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติได้ใช้อย่างไม่มีการสูญเสียและพอเหมาะแก่ความต้องการ หรือความเป็นอยู่ของมนุษย์อย่างยิ่งยั้งในปัจจุบันและอนาคต เกษม จันทรแก้ว และคนอื่น ๆ (2542, หน้า 82 – 83); เกษม จันทรแก้ว (2543, หน้า 107); นิวัติ เรืองพานิช (2546, หน้า 38); บุญรับ ศักดิ์มณี (2546, หน้า 59) และพจน์ บุญเรือง (2546, หน้า 349)

นิจ หิฏฐิระนนท์ (2520) ได้กล่าวถึงการอนุรักษ์ คือ การคุ้มครองคุณค่าและความงาม โดยการขึ้นทะเบียนวัตถุและบริเวณ ซึ่งคุณค่าที่คุ้มครอง ควรมี 3 ลักษณะ คือคุณค่าทางวิทยาการ คุณค่าทางประวัติศาสตร์ และคุณค่าความงามตามธรรมชาติ

1. การอนุรักษ์สมบัติวัฒนธรรม จะต้องควบคุมไปกับการพัฒนาเมืองและภาค โดยพยายามดำรงรักษาลักษณะพิเศษของท้องถิ่นที่ปรากฏอยู่
2. แม่น้ำ ลำคลอง หนอง บึง เป็นที่โล่ง และเป็นแหล่งทิ้งตงาม ให้ความรื่นรมย์แก่เมือง
3. ต้นไม้ ควรเก็บรักษาไว้ รวมทั้งให้มีการรักษาหน้าดินไว้ ในบางประเทศมีการขออนุญาตตัดต้นไม้แม้ว่าจะอยู่ในบ้านของเอกชน
4. โครงการพัฒนา เช่น สะพานลอย ถนนคร่อมคลอง ควรมีการพิจารณาก่อนการดำเนินการ เพราะอาจก่อให้เกิดความเสียหายแก่ทัศนียภาพของเมือง

2.5.3 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรม

การริเริ่มแนวคิดด้านการอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรมเริ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระองค์สนพระทัยสถาปัตยกรรมตามแบบโบราณที่ปรากฏตามวัดในกรุงศรีอยุธยาและสุโขทัย รวมทั้งวัตถุโบราณต่างๆ ทรงเก็บรวบรวมโบราณวัตถุจำนวนมากมารักษาไว้ เช่นศิลาจารึก ฯลฯ ขณะเดียวกันยังสนพระทัยวิทยาการสมัยใหม่ของตะวันตกที่เริ่มแพร่หลายเข้ามาตั้งแต่ครั้งยังผนวชเป็นพระภิกษุในแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ซึ่งพระองค์ทรงรับมาปรับใช้ร่วมกันอย่างระมัดระวัง (สีบพงศ์ จรรย์สีบศรี.2554.)

การอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรมตามหลักสากลปรากฏเป็นหลักฐานชัดเจนเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 ตามรายงานของพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ครั้งใหม่ที่พระอุโบสถวัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร ซึ่งพระองค์ทรงเป็นกรรมการสำรวจความเสียหายและหาแนวทางบูรณะในส่วนของจิตรกรรมฝาผนังที่รับความเสียหายทรงรายงานว่

“...ที่ปูนไม่แตกสีไม่เสีย ควรคงไว้ให้กุลบุตรภายหน้าได้ดูต่อไป ดีกว่าลบหรือเขียนใหม่ทั้งหมด ส่วนที่บุบสลายเสียไปนั้น จะทำได้เป็นสองอย่าง อย่างหนึ่งเขียนเลียนให้เหมือนของเก่า อย่างหนึ่งเขียนให้ด้อย่างใหม่ตามฝีมือช่างทุกวันนี้ เมื่อพิจารณาดูในสองอย่างนี้ว่าอย่างใดจะดีกว่ากัน ก็เห็นว่าอย่างเขียนเลียนให้เหมือนเก่าดีกว่าเพราะว่าจะได้เข้ากันกับของเดิมที่เหลืออยู่ แลทั้งเป็นกระบวนไทยแท้หน้าชมกว่าวิธีเขียนใหม่...”

ส่วนปูนที่ไม่แตกแต่สีเสียและที่ปูนแตกสีเสียและปูนกระเทาะนั้นไม่มีอย่างอื่น นอกจากที่จะนึ่งเขียนเอาใหม่ แต่ต้องสังเกตุเลียนเค้าเก่า เขียนให้เป็นอย่างเดียวกัน...”

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ทรงศึกษาจากประเทศตะวันตกและรับแนวคิดด้านการอนุรักษ์ตามแบบตะวันตก แต่ส่วนพระองค์เองยังสนพระทัยในสถาปัตยกรรมไทยแต่โบราณด้วย ทรงพระนิพนธ์เรื่อง “เที่ยวเมืองพระร่วง” แสดงให้เห็นแนวคิดของพระองค์ ดังความตอนหนึ่งว่า “...คนไทยโบราณมีแต่คิดและอุตสาหะทำสถานที่ให้ใหญ่โตงดงามขึ้นไว้ให้มั่นคง คนไทยสมัยนี้มีแต่เรือถอนของเก่าหรือทิ้งให้โถมเพราะมีวาทะนิยมในของใหม่...” และอีกตอนหนึ่งว่า “...ยังในส่วนช่างของไทยเรา ซึ่งเวลานี้กำลังจะโถมอยู่มากนั้น บางทีถ้าได้ดูรูปสถานที่และลวดลาย ซึ่งพยายามฉายรูปมาพิมพ์ไว้ในหนังสือนี้จะเกิดรู้สึกขึ้นได้บ้าง ว่าฝีมือช่างไทยเราได้เคยดีมาแต่โบราณแล้ว หากมาทิ้งกันให้เลือนกันไปเองจึงได้โถมหนักและจึงได้พากันมัวหลงหลงนึกไปเสียว่าวิชาช่างของเราเลวนัก ต้องใช้ตามแบบฝรั่งจึงจะงาม ที่จริงฝีมือและความคิดของเขากับของเราเราก็กว้างด้วยกันทั้งสองฝ่าย แต่งามไปคนละทาง...”

พ.ศ.2466 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงประกาศกฎหมายอนุรักษ์นับเป็นกฎหมายอนุรักษ์ฉบับแรกของไทยและเป็นรากฐานให้กฎหมายและแนวทางการทำงานด้านอนุรักษ์ต่อไป “ประกาศจัดการตรวจรักษาของโบราณ พ.ศ.2466” โดยมี สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและสมเด็จพระยาอนริศรานวัตติวงศ์ ก็ทรงเริ่มปฏิบัติงานตรวจโบราณสถานที่อยุธยาและลพบุรี และอีกท่านหนึ่งที่ออกปฏิบัติงานคือศาสตราจารย์ออร์จ เซเดส์ เดินทางไปตรวจโบราณสถานที่พิษณุโลก สุโขทัยและกำแพงเพชร

พ.ศ.2469 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 โปรดเกล้าให้จัดตั้ง “ราชบัณฑิตยสภา” เพื่อทำหน้าที่แทนกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร โดยมี สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ดำรงตำแหน่งนายกราชบัณฑิตยสภาพระองค์แรก มีหน้าที่ด้านต่าง ๆ คือ แผนกศิลปากร สำหรับบำรุงวิชาช่าง แผนกวรรณคดี สำหรับบำรุงวิชาหนังสือ

แผนกโบราณคดี สำหรับบำรุงความรู้เรื่องโบราณคดี ในรัชกาลที่ 7 นี้ งานอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรม เป็นรูปธรรมมากขึ้น ทั้งในพระนครและส่วนภูมิภาค

19 พฤษภาคม 2473 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณวดี ทรงแสดงปาฐกถาต่อที่ประชุม เทศาภิบาลซึ่งมีหน้าที่ตามกฎหมายในการดูแลโบราณสถานในท้องถิ่น ณ พิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร ทรงชี้แจงเรื่อง “การตรวจค้นและรักษาของโบราณ” แก่ที่ประชุมใจความสำคัญคือวิธีสงวนรักษา โบราณสถาน 3 ขั้นตอนคือ 1) ค้นให้รู้ว่ามีโบราณสถานอยู่ที่ไหนบ้าง คือการสำรวจแหล่ง โบราณสถาน ทำบัญชีและหมายเลขแผนที่ไว้ 2) ผู้เชี่ยวชาญสำรวจภาคสนาม ขุดค้นทางโบราณคดี และตรวจสอบประวัติ 3) การรักษา 3 ขั้น คือ ขั้นต่ำคือห้ามมิให้ผู้ใดรื้อทำลาย ขั้น ๓ วันออกเฉียงเหนือ ถากถางบริเวณแลค้ำจุนตัวโบราณสถานไม่ให้หักพังต่อไปอีก ขั้นสูงคือ ปฏิสังขรณ์ให้คืนดีดั้งเดิม

พ.ศ. 2476 หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัฐบาลได้จัดตั้งกรมศิลปากร และปรับปรุง “พระราชบัญญัติโบราณสถาน ฯ” มีสาระในการปรับปรุงคือการขึ้นทะเบียนโบราณสถานครั้งแรกในประเทศไทยเมื่อวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2478

จอมพล ป. พิบูลสงคราม กำหนดนโยบายรัฐนิยมเนื้อหาส่วนหนึ่งเป็นนโยบายชาตินิยมส่งผลให้มีโครงการเอกลักษณ์ของชาติ จัดตั้งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ การอนุรักษ์มรดกไทยจึงถูกนำมาใช้ เพื่อความเอกลักษณ์ของชาติเพิ่มเติมจากคุณค่าทางประวัติศาสตร์และศิลปสถาปัตยกรรมเท่านั้น หรือถูกใช้เพื่อการเมืองการปกครองและนโยบายนี้ทำให้เกิดโครงการอนุรักษ์โบราณสถานเกิดขึ้นหลายแห่ง

พ.ศ. 2488 สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง “องค์การสหประชาชาติ” ได้ถือกำเนิดขึ้นพร้อมกับ องค์การยูเนสโก (UNESCO: The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) องค์การยูเนสโกนี้เองมีบทบาทมากในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมด้วยนโยบาย สร้างสันติภาพด้วยการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม การศึกษาและวิทยาศาสตร์ และประเทศไทยได้เข้าร่วม เป็นสมาชิกของยูเนสโกเมื่อ พ.ศ.2492 และได้รับความช่วยเหลือด้านต่าง ๆ ในการอนุรักษ์มรดกทาง วัฒนธรรม

พระยาอนุমানราชธน และ นายธนิต อยู่โพธิ์ พร้อมกับกลุ่มปัญญาชนของไทย ได้พยายาม ผลักดันให้รัฐบาลรัฐบาลมองเห็นถึงความสำคัญในการอนุรักษ์โบราณสถาน จนที่สุดโครงการอนุรักษ์ ต่างๆได้เริ่มจัดตั้งขึ้นอย่างจริงจังโดยกรมศิลปากรในปี พ.ศ.2497

พ.ศ.2500 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้เน้นหนักทางด้านเศรษฐกิจ เพื่อนำประเทศไปสู่ความ ทันสมัย พัฒนาอุตสาหกรรม สนับสนุนการลงทุนจากต่างชาติและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางด้าน

เศรษฐกิจ เริ่มใช้ “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ” ผลการพัฒนาตามแผนนี้สร้างผลกระทบต่อโบราณสถานเป็นอย่างมาก และในสมัยของรัฐบาลนี้ยังได้จัดตั้ง “องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย” ใน พ.ศ.2502 ซึ่งมีส่วนสนับสนุนการท่องเที่ยวแหล่งวัฒนธรรม ประกอบกับยูเนสโก ได้ออกนโยบายพัฒนามรดกทางวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว สนับสนุนการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและการอนุรักษ์มรดกสถาปัตยกรรม เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว สอดคล้องกับองค์การ UNDP (The United Nations Development Program) มองเห็นศักยภาพของการนำการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมมาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศที่กำลังพัฒนา จึงร่วมกันสนับสนุนนโยบายดังกล่าวโดยเฉพาะประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งประเทศไทย

พ.ศ.2503 เป็นต้นมา ภาคเอกชนเริ่มมีบทบาทในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมมากขึ้น พ.ศ.2512 สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ดำเนินการประท้วงโครงการก่อสร้างอาคารพาณิชย์ให้เข้าในบริเวณวัดของวัดสระเกศฯ และประท้วงการรื้อถอนพระอุโบสถเก่าซึ่งสร้างมาแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เพื่อสร้างอุโบสถหลังใหม่ของวัดสัมพันธวงศาราม ใน พ.ศ.2516 ได้ก่อให้เกิดกระแสการอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรมมากขึ้นในสังคมไทย

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ พระองค์ท่านทรงสนพระทัยในศิลปะสถาปัตยกรรม (หอศิลปศิลป์.2553) สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นองค์ประธานการมอบรางวัลอาคารอนุรักษ์ดีเด่น อย่างต่อเนื่องทุกปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2525 (สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์)

พระองค์ทรงสนพระทัยในศิลปสถาปัตยกรรมไทย (หอศิลปศิลป์.2553) อาคารเก่าที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมสมควรได้รับการบูรณะและอนุรักษ์ โดยหน่วยงานที่เป็นกำลังหลักในการส่งเสริมคือ คณะกรรมการอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรม สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ มีกิจกรรมมอบรางวัลด้านการอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรมดีเด่น

"ฉันเป็นคนสั่งให้เขาทำ ถ้า มีอะไรผิด ฉันขอรับผิดชอบเอง"

"ให้เช็ดฝุ่น ออกดูก่อนที่จะตัดสินใจว่าจะต้องซ่อมแซม มากเพียงใด"

(สมเด็จพระเทพฯ.2525.เสด็จ ฯ บูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

"ความเสียหาย

คอสอง-ไม้หัก (ลายฉลุ) ทองปิดหลุด

ทวย-ประดับกระจกหลุด

เสา-ลายรดน้ำ ลบเลือนเล็กน้อย

ข้อฟ้า-หายไป

มีป้ายจารึก-การพระราชทานอีกด้านเป็นพระรูป

เสา-ลายรักร้อยของซ่อมไว้เมื่อครั้ง ไหนก็ไม่รู้"

(สมเด็จพระเทพฯ.2525.เสด็จฯ บันทึกเกี่ยวกับศาลาไทยที่เมืองบัตฮอมบวร์ก เยอรมนี)

นอกจากทรงสนพระทัยงาน ด้านศิลปวัฒนธรรมของชาติโดยส่วนพระองค์แล้ว ยังโปรดที่จะทรงปลูกฝังความรู้สึกนี้ แก่คนอื่น ๆ ด้วยโดยเฉพาะ"ลูกศิษย์" นักเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า (ทวิศักดิ์ เสนาณรงค์. 2529) พระองค์ท่านมีรับสั่งย้ำเสมอ ว่า การปลูกฝังความสนใจทางศิลปวัฒนธรรม ของชาติแก่บุคคลนอกวงการนั้นเป็นของดี เพราะบุคคลเหล่านี้ต่อไปจะเป็นผู้ใหญ่ของ บ้านเมือง เป็นบุคคลสำคัญของชาติจึงเป็นประโยชน์ที่ ผู้ปกครองบ้านเมืองจะเป็นผู้สนใจศิลป วัฒนธรรมอันเป็นมรดกของชาติ นับว่าทรงเล็งการณ์ไกล และทรงเสียสละความสะดวกสบายส่วนพระองค์ นำ "ลูกศิษย์" ไปชมโบราณสถานต่าง ๆ ด้วยพระองค์เองไม่ว่าหนทางจะใกล้ ไกล ทุกรันดารเพียงใด บางแห่งนักโบราณคดีของกรม ศิลปากรเพียงแต่รับเสด็จฯ เท่านั้น เพราะ ทรงนำชมด้วยพระองค์เองแถมยังทรงอธิบาย แทรกความรู้บางสิ่งพระราชทานแก่นักโบราณคดีเสียด้วย (สุวิชัย รัศมิภุติ.2553)

ความที่โปรดทอดพระเนตร "ของ โบราณ" นี้ แม้จนในการเสด็จพระราชดำเนินเยือนต่างประเทศก็โปรดให้จัดหมายกำหนดการเสด็จ ทอดพระเนตรศิลปวัฒนธรรมและโบราณสถานของประเทศเหล่านั้นด้วยเสมอและเมื่อทรงพบเห็นสิ่งใด ที่ดี ที่แปลก ก็ทรง "คิดถึง" ผู้ที่เกี่ยวข้อง ทรงนำกลับมาเล่าพระราชทาน บางครั้งก็ทรงขอให้หน่วยงานที่ทรงคุ้น เคยรับไปพิจารณาด้วยดังเช่น การบูรณะปฏิสังขรณ์ศาลา ไทยที่เมืองบัตฮอมบวร์กในเยอรมนีก็เกิดขึ้น ด้วยพระมหากรุณาของพระองค์ท่านโดยแท้

พระปรีชาสามารถ และความรอบรู้ในทางสถาปัตยกรรมไทยและงานประณีต ศิลป์ต่าง ๆ ของพระองค์ท่านอย่างลึกซึ้งและยิ่งใหญ่เท่าที่งานบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระบรมมหาราชวัง เมื่อคราวสมโภช กรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี และงานขึ้นนี้ผู้ เขียนอยากจะกล่าวว่า เป็นงานที่แสดงถึงพระ ปรีชาสามารถด้านการบริหารอย่างลึกซึ้งและยิ่งใหญ่ ด้วยเช่นกัน

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระบรมมหาราชวังนั้นเป็นอาคารแบบสถาปัตยกรรมไทย ที่มี ความงามเป็นเลิศ สร้างทำและบูรณปฏิสังขรณ์ กันต่อ ๆ มาด้วยฝีมือช่างซึ่งคงจะนับได้ว่ายอดเยี่ยมที่สุดในยุคสมัยนั้น ความรู้ทางวิชาช่างสถาปัตยกรรมไทยและประณีตศิลป์ที่ ช่างยุคปัจจุบันมีอยู่ไม่อาจสู้บดบังกันได้ โดยครบถ้วน แม้จนวิธีทำวัสดุอุปกรณ์บางอย่าง เช่น กระจกสีก็ไม่อาจทำได้

เหมือนของโบราณ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นอุปสรรคอันสำคัญในการดำเนิน งานซ่อมบูรณะ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จึงทรงกำหนดหลักการสำคัญ 2 ประการ ในการ ดำเนินการ คือ

1. อาคารสำคัญที่จะต้องใช้ ประกอบพระราชพิธี เช่น พระอุโบสถ ปราสาทพระเทพ บิตร ต้องซ่อมให้ทั้งคงงามและมีความมั่นคง ถาวร
2. อาคารนอกนั้นให้ซ่อมโดยรักษาแบบของเก่า ไว้ให้มากที่สุด

ทรงนำหลักการบูรณะโบราณสถานมาใช้อย่างเต็มที่ คือลวดลายส่วน ใดที่จำเป็นต้อง เปลี่ยนแปลงให้สวยงามขึ้นที่ บางส่วนของเดิมไว้เพื่อการศึกษา เมื่อลอกปูน หรือสกัดผิวอาคารออกพบ ลวดลายการบูรณะครั้ง ก่อนซึ่งแตกต่างจากที่ปรากฏอยู่ก่อนการซ่อม บูรณะครั้งนี้ ให้สวยงามขึ้นที่ ดังกล่าวไว้เพื่อ การศึกษาเช่นกัน และเมื่อการบูรณะปฏิสังขรณ์เสร็จสิ้น โปรดให้ตั้งพิพิธภัณฑ์จัดแสดง วัสดุสิ่งของซึ่งแสดง วิวัฒนาการของการช่าง และรายละเอียดการซ่อมบูรณะไว้ (สุวิชัย รัศมิภุติ. 2553)

ก่อนจะรวมเป็นชาติไทย และเป็นประเทศ คนชาติไทยได้มีการย้ายถิ่นฐาน ที่อยู่ไม่เป็นหลัก แห่หลัง เป็นไปตามวิถีชีวิตของแต่ละท้องถิ่น แต่ท้องถิ่นเป็นทั้งแหล่งวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิถีชีวิตท้องถิ่น ภูมิปัญญาพื้นถิ่น ที่เป็นอัตลักษณ์ของตัวตน ภูมิวัฒนธรรม (Cultural Landscape) นิเวศวัฒนธรรม (Cultural ecology) มีชีวิตวัฒนธรรม (Way of Life) ร่วมกับชุมชน ทางชาติพันธุ์ (Ethnic village) (ศรีศักร วัลลิโภดม.2552) มีศิลปสถาปัตยกรรมเป็นอัตลักษณ์ของ ท้องถิ่นนั้น ๆ ในแต่ละท้องถิ่นจะสร้างศิลปสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับวิถีความเป็นอยู่ ซึ่งประกอบ ไปด้วยชุมชนที่อาศัยอยู่ในเรือนแพ (Raft Houses) ย่านชุมชนริมน้ำ (Water-base Community) ย่านถนนการค้า (Main Commercial Street) ย่านชุมชนหมู่บ้าน (Urban Village) ย่านตลาด (Market Place) ไม่ว่าจะอยู่อาศัยในลักษณะใดก็ตาม ย่านการค้า ย่านตลาดถือได้ว่าเป็น ศูนย์ตะวันออกเฉียงเหนือของชุมชน ใช้เป็นสถานที่พบปะกันระหว่างผู้ที่ต้องการซื้อสินค้าทั้งอุปโภค บริโภค อุปกรณ์เครื่องใช้เครื่องมือการเกษตร ชุมชนดั้งเดิมเป็นพื้นที่ที่ทำให้เมืองนั้นมีเอกลักษณ์ด้วย ความแตกต่างของลักษณะสถาปัตยกรรม การตั้งถิ่นฐาน และวิถีชีวิต นอกจากนั้นยังเป็นแหล่งเรียนรู้ เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมซึ่งอาจมีผลในด้านการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเมืองนั้นด้วย เมืองจำนวนมากมีย่านที่อยู่อาศัยดั้งเดิมซึ่งมีความเป็นเอกลักษณ์ มีคุณค่ามรดกวัฒนธรรมและมีความหมายต่อผู้อยู่อาศัยในชุมชน ย่านที่อยู่อาศัยดั้งเดิมนี้มีวิวัฒนาการมาเป็นเวลาอันยาวนานนับเป็น 100 ปี หรือมากกว่า มีสิ่งก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมที่สวยงามโดดเด่น อีกทั้งยังมีวิถีชีวิต มีประเพณีที่ สืบทอดต่อเนื่องกันหลายชั่วอายุคน ซึ่งมีส่วนส่งเสริมเอกลักษณ์และนำมาซึ่งความภาคภูมิใจของเมือง

ชุมชนดั้งเดิมที่มีอายุมากกว่า 50 ปี จนถึงมากกว่า 100 ปี จากการสำรวจของคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ.2553 พบว่ามีทั้งหมด 140 แห่งทั่วประเทศไทย ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (รวมภาคตะวันออกเฉียงและตะวันตก) 57 แห่ง ภาคเหนือ 26 แห่ง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 30 แห่ง ภาคใต้ 27 แห่ง รวมเป็น 140 แห่ง ชุมชนประเภทถนนการค้ามากที่สุด คือ 67 แห่ง

ศิลปสถาปัตยกรรมตลาดพื้นถิ่นที่มีอายุเกินกว่า 100 ปี อย่างตลาดสามชุก อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรีเป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนในการจัดการของคนในชุมชนจากตลาดที่ชบเซาหรือที่เรียกว่าตลาดตาย (Death Market) เพราะด้านกับกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) ไม่ได้ อย่งการพัฒนาเมืองแบบตะวันตกและอุตสาหกรรมยุคใหม่ ให้สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและตอบสนองความต้องการของตลาดอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในเชิงอนุรักษ์ การที่จะอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรมตลาดพื้นถิ่นที่มีอายุมากกว่า 100 ปี ให้ดำรงอยู่ และรักษาศิลปสถาปัตยกรรมวัฒนธรรมภูมิปัญญาพื้นถิ่นอันเป็นอัตลักษณ์เฉพาะตัว เพื่อให้ชุมชนพื้นถิ่นเกิดความแข็งแกร่งทางด้านอนุรักษ์อัตลักษณ์ ไม่ให้ถูกดูดกลืนไปกับกระแสโลกาภิวัตน์โดยปราศจากดุลยภาพทางปัญญาและความรู้ที่จะอนุรักษ์สิ่งที่บรรพบุรุษได้สร้างไว้

2.5.4 แนวคิดและหลักการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า

ในประเทศไทยปรากฏเมืองเก่ามากมายกระจายอยู่ในทุกภาคของประเทศ เมืองเก่าจำนวนมากเป็นพื้นที่ที่มีประชากรใช้ประโยชน์เป็นที่ตั้งชุมชนต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เมืองเก่าเหล่านี้มีประวัติความเป็นมายาวนาน มีเรื่องราวของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมตามช่วงเวลาต่างๆ อย่างมากมาย สามารถใช้เป็นตัวอย่างในการศึกษาทำความเข้าใจเรื่องทิศทางและแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมมนุษย์ได้อย่างดี

ปัจจุบันทุกจังหวัดมีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านลักษณะกายภาพและสังคมวัฒนธรรมอย่างมาก และรวดเร็ว ส่งผลกระทบต่อร่องรอยและทำเลที่มีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติความเป็นมา รวมทั้งพื้นที่ที่เป็นเมืองเก่า มีโอกาสที่จะถูกเปลี่ยนแปลงสภาพหรือถูกทำลายไปอย่างสิ้นเชิงก่อนเวลาอันสมควร จึงควรมีการดำเนินการแทรกแซงกระบวนการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ เพื่ออนุรักษ์ร่องรอยและทำเลบางส่วนที่มีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติความเป็นมา และการเปลี่ยนแปลงของเมืองเก่าในประเทศไทยไว้ มิให้เสื่อมสภาพจนหมดสิ้นไปก่อนเวลาอันควรและรักษาไว้ ซึ่งมรดกทางวัฒนธรรมสมัยอดีตเหล่านี้ไว้ให้เป็นสมบัติตกทอดแก่ประชากรรุ่นลูกหลานสืบไป

ทั้งนี้ ประสงค์ เอี่ยมอนันต์ (2550) ได้ให้หลักการของการพัฒนาเมืองเชิงอนุรักษ์ไว้ว่า เป็นการพัฒนาโดยแยกพื้นที่พัฒนาเชิงเศรษฐกิจออกจากพื้นที่ที่ควรอนุรักษ์ทางศิลปกรรมและธรรมชาติ แต่ยังคงแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมต่อของพื้นที่พัฒนาทั้งสองลักษณะ โดยให้เห็นการคลี่คลายที่ค่อยๆ

เปลี่ยนแปลงจากพื้นที่อนุรักษ์ไปสู่พื้นที่พัฒนาเชิงเศรษฐกิจ พื้นที่อนุรักษ์ต้องปรับปรุงให้องค์ประกอบของชุมชนเมืองเดิมปรากฏอย่างเด่นชัดทั้งรูปแบบอาคาร ผังบริเวณ สิ่งแวดล้อม และบรรยากาศของทั้งพื้นที่ ส่วนพื้นที่ที่พัฒนาเพื่อเศรษฐกิจต้องให้ห่างจากพื้นที่อนุรักษ์ ระยะห่างระหว่างสองพื้นที่ต้องขึ้นอยู่กับอัตราความเจริญเติบโตของเมืองแต่ละเมือง ทั้งนี้ต้องไม่ให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจเข้ามารบกวนพื้นที่อนุรักษ์

ในพื้นที่อนุรักษ์เมื่อได้รับการปรับปรุงจนอาคาร สถานที่ และสิ่งที่มีคุณค่าปรากฏจนเห็นเอกลักษณ์ของพื้นที่ชัดเจนในระดับหนึ่งแล้ว จะต้องมีการจัดการปรับปรุงในรายละเอียดต่างๆ และจัดการเพื่อให้ได้บรรยากาศของพื้นที่ที่ได้รับการอนุรักษ์นั้น ในการปรับปรุงจะต้องระมัดระวังมิให้เน้นการตกแต่งมากเกินไปจนได้รับความรู้สึกแปลก ซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเดิม หากเป็นเช่นนั้นจะไม่เรียกว่าการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ แต่จะเป็นการตกแต่งเมือง

การพัฒนาเมืองเก่าในเชิงอนุรักษ์นั้น นอกจากการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมสำคัญ อัตลักษณ์ คุณลักษณะเฉพาะ บุรณภาพ และความเป็นของเดิมแท้ของเมืองเก่าแล้ว จะต้องคำนึงถึงระบบนิเวศของเมืองด้วย อาทิ สายน้ำหรือแหล่งน้ำที่หล่อเลี้ยงเมือง ระบบนิเวศเกษตรกรรมโดยรอบเมืองเก่า และระบบนิเวศธรรมชาติที่มีผลเกี่ยวเนื่องกับเมืองเก่า เพราะระบบนิเวศเหล่านี้ย่อมมีผลในการทำให้เมืองเก่าสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน ดังนั้นภาพของการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าจึงมีบริบทที่กว้างขวางมากขึ้น นอกจากนี้ในบางประเทศ อาทิ ญี่ปุ่น ยังได้มีการขยายขอบเขตของการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าไปถึงขั้นของการปลูกไม้ใหญ่ไว้เพื่อใช้ร่มแซมอาคารที่เป็นสถาปัตยกรรมสำคัญๆ ภายในเมืองด้วย สิ่งต่างๆ เหล่านี้ นอกจากจะแสดงถึงความตั้งใจจริงในการอนุรักษ์เมืองเก่าไว้ให้ได้ อย่างยั่งยืนแล้วยังแสดงถึงความเจริญทางด้านจิตใจของผู้ที่อาศัยอยู่ในเมืองเก่าด้วย

อย่างไรก็ตาม แนวคิดสำคัญอีกประการหนึ่งในการพัฒนาชุมชนในแนวอนุรักษ์ก็คือ การบูรณาการศาสตร์ต่างๆ เข้ามาช่วยในงานด้านการอนุรักษ์ และส่งเสริมให้ท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการดำเนินการมากที่สุด ทั้งนี้การบูรณาการจะต้องผสมผสานทั้งศาสตร์และศิลป์ในหลายด้านด้วยกัน อาทิ การใช้หลักนิติศาสตร์เข้ามาช่วยในการออกกฎหมาย และกำหนดมาตรการที่เหมาะสม การใช้หลักรัฐศาสตร์เพื่อการจัดการให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืน เสมอภาค และเป็นธรรม การใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามาช่วยเพื่อสร้างเครื่องมือและแนวคิดใหม่ๆ ในการจัดการกับปัญหาต่างๆ ได้ดีขึ้น

การใช้หลักเศรษฐศาสตร์มาสร้างแรงจูงใจในเชิงเศรษฐกิจเพื่อให้เกิดความร่วมมือในการจัดการ

นอกจากนี้สิ่งสำคัญที่มักถูกละเลยเสมอๆ ก็คือ การศึกษาประวัติศาสตร์ในเรื่องของอุปสรรคหรือความล้มเหลวในการจัดการในอดีต เพื่อนำมาประยุกต์ใช้มิให้เกิดเหตุการณ์ผิดพลาดนั้นอีกในปัจจุบัน ส่วนในด้านของศิลปินั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการติดต่อสื่อสารกับ คน ซึ่งอาจเป็นชาวบ้านในท้องถิ่น ผู้บริหารในระดับต่างๆ ผู้ประกอบการ ภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ ให้เข้าใจถึงแนวทางในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งในปัจจุบันได้มีการกระจายอำนาจ และความรับผิดชอบลงไปสู่ท้องถิ่นแล้ว ดังนั้นในการแก้ไขปัญหาต่างๆ จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องติดต่อประสานงานกับท้องถิ่น และต้องทำความเข้าใจกับชาวบ้านในท้องถิ่นด้วย แต่การทำความเข้าใจโดยให้แต่ข้อมูลอย่างเดียวไม่มีศิลปมักจะทำให้เกิดปัญหาอยู่เสมอ หรือมักเกิดเหตุการณ์ที่เรียกว่า “พูดกันคนละภาษา” อยู่เสมอๆ ทั้งนี้หากขาดศิลปินในการสื่อสารมวลชนที่ดีแล้วก็จะทำให้เกิดปัญหาในการดำเนินการได้

นอกจากนี้การเข้าถึงชุมชน และการจัดการเพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการก็เป็นเรื่องสำคัญ จึงต้องมีศิลปะในการใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน (Public Participation) ให้เกิดประโยชน์ในการจัดการมากที่สุด และประเด็นสุดท้ายที่เป็นเรื่องสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การใช้หลักศึกษาศาสตร์ในการให้ความรู้แก่ชุมชน ซึ่งการให้ความรู้นี้ต้องมีใจองค์ความรู้ในเชิงทฤษฎีเท่านั้น แต่ต้องเป็นการให้ความรู้และสร้างกระบวนการเพื่อให้เกิดจิตสำนึก รวมทั้งเกิดความตระหนักในด้านการอนุรักษ์เมืองเก่าด้วย

การส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า เป็นเรื่องที่มีความสำคัญมาก เพราะชาวชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้ที่อยู่ในเมืองเก่า และจะเป็นผู้สานต่อให้เกิดความยั่งยืนของเมือง ดังนั้นการให้ความรู้ ความเข้าใจถึงคุณค่า และความสำคัญของเมืองเก่าจึงเป็นเรื่องที่ต้องมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ประชาชนโดยทั่วไปเกิดจิตสำนึกและความตระหนักในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมของเมืองเก่าต่อไป

อย่างไรก็ตามสำหรับแนวคิดหลักในการอนุรักษ์ ได้มีการกำหนดไว้ในยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า พ.ศ. 2548-2552 ซึ่งคณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบเมื่อวันที่ 4 มกราคม 2548 ดังนี้ “เมืองเก่าหรือเมืองประวัติศาสตร์ เป็นแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของชาติ เป็นพื้นที่ที่ควรได้รับการปกป้องรักษาและส่งเสริมให้อัตลักษณ์และคุณลักษณะเฉพาะ (identity and character) ดำรงอยู่ และส่งผลให้เกิดคุณค่าความสำคัญ บุรณภาพและความเป็นของแท้ (integrity and authenticity) แก่พื้นที่ ทั้งในส่วนที่เป็นรูปธรรม (tangible heritage) และส่วนที่เป็นนามธรรม (intangible heritage) ที่มีความสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืนและให้ความสำคัญกับความสมดุลของระบบนิเวศ สภาพเศรษฐกิจชุมชน และสภาพความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชน”

นโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

กระบวนการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าในประเทศไทย ที่สำคัญได้มีการออกระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า พ.ศ. 2546 กำหนดให้คณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า มีหน้าที่

1. กำหนดพื้นที่เมืองเก่าโดยความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรี
2. หลังจากคณะรัฐมนตรีเห็นชอบพื้นที่แล้ว คณะกรรมการฯ จะต้องวางนโยบาย และจัดทำแผนแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า นั้นๆ โดยความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรี
3. จัดทำแนวทาง แผนงาน/โครงการ และมาตรการต่างๆ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น เพื่อดำเนินการในพื้นที่เมืองเก่า นั้นๆ

ในเวลาต่อมาคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่าได้กำหนดยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า พ.ศ.2548-2552 ขึ้น ภายใต้วิสัยทัศน์ที่ว่า “เมืองเก่าได้รับการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างเหมาะสม สามารถดำรงคุณค่าความเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของชาติไว้ได้ พร้อมไปกับการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน เพื่อคงไว้ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศเมือง และประโยชน์สุขของประชาชน”

โดยมียุทธศาสตร์ 3 ประการ ดังนี้

1. กำหนดและประกาศพื้นที่เมืองเก่า
2. พัฒนากลไกและกระบวนการบริหารจัดการเมืองเก่าอย่างบูรณาการ
3. เสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ และส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้
กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า มีหลายฉบับ และหลาย
ลักษณะ และที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรง ได้แก่

1) ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า พ.ศ. 2546 เป็นกฎหมายที่กำหนดกรอบและโครงสร้างองค์กรในการอนุรักษ์เมืองเก่า เช่น การกำหนดนิยามและความหมายของเมืองเก่า การจัดตั้งและขอบเขตการดำเนินงานความรับผิดชอบของคณะกรรมการ และการจัดตั้งคณะอนุกรรมการที่เกี่ยวข้องทั้งส่วนตะวันออกเฉียงเหนือและส่วน
ท้องถิ่น

2) พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 ฉบับที่ 2 พ.ศ.2525 และ ฉบับที่ 3 พ.ศ.2535 สามารถกำหนดพื้นที่เมืองเก่าให้เป็นพื้นที่อนุรักษ์เมืองได้ในกฎกระทรวงผังเมืองรวม หรือกำหนดพื้นที่อนุรักษ์เพื่อดำเนินโครงการต่างๆ โดยประกาศเป็นผังเมืองเฉพาะ ซึ่งต้องออกเป็นพระราชบัญญัติผังเมืองเฉพาะ ดังปรากฏรายละเอียดของการสำรวจเพื่อวางและจัดทำผังเมืองรวมหรือผังเมืองเฉพาะในหมวดที่ 2 การวางและจัดทำผังเมืองรวมในหมวดที่ 3 และการวางและจัดทำผังเมืองเฉพาะในหมวดที่ 5 ซึ่งในมาตรา 28 อนุมาตราที่ 3 ข้อ (ฉ) และ (ช) ได้มีการระบุอย่างชัดเจนถึงสาระสำคัญของแผนผังเมืองหรือแผนผังบริเวณว่าสามารถออกแผนผังกำหนดบริเวณของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่สำคัญของเมืองเก่าได้ ดังนี้

(ฉ) แผนผังแสดงบริเวณที่ตั้งของสถานที่หรือวัตถุที่มีประโยชน์หรือคุณค่าในทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดีที่พึงส่งเสริมดำรงรักษาหรือบูรณะ

(ช) แผนผังแสดงบริเวณที่มีทรัพยากรธรรมชาติหรือภูมิประเทศที่งดงามหรือมีคุณค่าในทางธรรมชาติ รวมทั้งต้นไม้เตี้ยหรือต้นไม้หมู่ที่พึงส่งเสริมหรือบำรุงรักษาและในมาตราเดียวกันนี้ในอนุมาตราที่ 5 ก็ได้กำหนดข้อกำหนดที่เป็นประโยชน์ในการอนุรักษ์และพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมของเมืองเก่าในข้อ (ฉ) (ช) และ (ช) ดังนี้

(ฉ) การส่งเสริมดำรงรักษาหรือบูรณะสถานที่หรือวัตถุที่มีประโยชน์หรือคุณค่าในทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี

(ช) การดำรงรักษาที่โล่ง

(ช) การส่งเสริมหรือบำรุงรักษาต้นไม้เตี้ยหรือต้นไม้หมู่

3) พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 และ ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2535 เป็นกฎหมายที่ปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่มีประสิทธิภาพที่สุด คือการประกาศเป็นโบราณสถาน รวมทั้งสามารถประกาศเขตที่ดินโบราณสถานได้ตามความในมาตรา 7 วรรคแรก ที่ว่า เพื่อประโยชน์ในการดูแลรักษาและการควบคุมโบราณสถานให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้ ให้อธิบดีมีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษาขึ้นทะเบียนโบราณสถานใดๆ ตามที่อธิบดีเห็นสมควรได้ และให้มีอำนาจกำหนดเขตที่ดินตามที่เห็นสมควรเป็นเขตของโบราณสถาน โดย

ให้ถือว่าเป็นโบราณสถานด้วยก็ได้... และถึงแม้ว่าจะไม่ได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน แต่หากมีการพิจารณาแล้วว่ามีคุณค่า ถือเป็นโบราณสถานก็ได้รับการคุ้มครองเช่นกัน

4) พระราชบัญญัติควบคุมอาคาร พ.ศ. 2522 และ พ.ศ. 2535 ในหลายมาตราซึ่งท้องถิ่นสามารถประยุกต์ใช้เพื่อออกเป็นเทศบัญญัติหรือกฎหมายท้องถิ่นอื่นๆ เพื่อให้มีการพัฒนาในพื้นที่เมืองเก่าอย่างเหมาะสมได้

5) พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ซึ่งสามารถออกกฎกระทรวงเพื่อกำหนดให้พื้นที่เมืองเก่าเป็นพื้นที่อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และมีการควบคุมการพัฒนาได้ ดังปรากฏในมาตรา 43 ของพระราชบัญญัติฉบับนี้ความว่า ในกรณีที่ปรากฏว่าพื้นที่ใดมีลักษณะเป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธารหรือมีระบบนิเวศน์ตามธรรมชาติที่แตกต่างจากพื้นที่อื่นโดยทั่วไป หรือมีระบบนิเวศน์ตามธรรมชาติที่อาจถูกทำลายหรืออาจได้รับผลกระทบกระเทือนจากกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ได้โดยง่ายหรือเป็นพื้นที่ที่มีคุณค่าทางธรรมชาติหรือศิลปกรรมอันควรแก่การอนุรักษ์และพื้นที่นั้นยังมิได้ถูกประกาศ กำหนดให้เป็นเขตอนุรักษ์ให้รัฐมนตรีโดยคำแนะนำของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติมีอำนาจออกกฎกระทรวงกำหนด ให้พื้นที่นั้นเป็นเขตพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งสามารถกำหนดมาตรการคุ้มครองได้ตามมาตรา 44

นอกจากนั้น จังหวัดสามารถออกประกาศจังหวัด เพื่อควบคุมกิจกรรมบางประการที่ไม่เหมาะสมกับพื้นที่เมืองเก่า เช่น ประกาศของจังหวัดน่านที่ห้ามมิให้รถบรรทุกผ่านพื้นที่อนุรักษ์ เป็นต้น

ในส่วนของภาคประชาชน ยังสามารถเสนอให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นออกข้อบัญญัติท้องถิ่นได้ตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการเข้าชื่อเสนอข้อบัญญัติท้องถิ่น พ.ศ.2542 ซึ่งมีการระบุไว้อย่างชัดเจนในมาตรา 4 ว่า ผู้มีสิทธิเลือกตั้งในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นใดมีจำนวนไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนผู้มีสิทธิเลือกตั้งในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น มีสิทธิเข้าชื่อร้องขอต่อประธานสภาท้องถิ่น เพื่อดำเนินการให้สภาท้องถิ่นพิจารณาออกข้อบัญญัติท้องถิ่นได้ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเองก็สามารถออกข้อบัญญัติท้องถิ่นในลักษณะต่างๆ แล้วแต่กรณี อาทิ เทศบัญญัติในกรณีของเทศบาล หรือข้อบังคับตำบลในกรณีขององค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งออกตามความในมาตรา 71 ของพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ.2537 ที่ว่า องค์การบริหารส่วนตำบลอาจออกข้อบังคับตำบลเพื่อใช้บังคับในตำบลได้ เท่าที่ไม่ขัดต่อกฎหมายหรืออำนาจหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนตำบล ในการนี้จะกำหนดค่าธรรมเนียมที่จะเรียกเก็บและกำหนดโทษปรับผู้ฝ่าฝืนด้วยก็ได้ แต่มิให้กำหนดโทษปรับเกิน 500 บาท

แนวทางการรักษาเอกลักษณ์ ภูมิทัศน์ และการฟื้นฟูเมืองเก่า

การรักษาเอกลักษณ์ ภูมิทัศน์ และการฟื้นฟูชุมชนในเมืองเก่า แนวทางการรักษาที่เป็นสากลนั้น เซอร์เบอร์นาร์ด เฟลเดน (Fielden, 1993) ได้ให้หลักการในแง่ของการวางแผนการอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์ ไว้ 4 ประการ คือ

1. การผนวกการอนุรักษ์เข้าไว้ในแผนพัฒนาเมือง (integrated conservation)
2. การควบคุมการเปลี่ยนแปลง (control of change)
3. การออกแบบสิ่งก่อสร้างทดแทน (infill design)

4. การบริหารจัดการ (administrative actions)

โดยหลักการทั้งสี่ มีรายละเอียดดังนี้

การผนวกการอนุรักษ์เข้าไว้ในแผนพัฒนาเมือง (integrated conservation) แนวคิดของการอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์ที่สำคัญประการหนึ่ง คือจะต้องผสมผสาน (integrate) งานอนุรักษ์ให้เป็นส่วนหนึ่งของวัตถุประสงค์ของการวางผังเมือง เนื่องจากการอนุรักษ์เมือง ไม่อาจพิจารณาอย่างโดดเดี่ยวได้ กลวิธีที่ใช้ในการวางแผนพื้นที่ประวัติศาสตร์ในเมือง ประกอบไปด้วยเทคนิคทางด้านอนุรักษ์และฟื้นฟู รวมทั้งการจัดหาบริการสาธารณะ ที่ช่วยส่งเสริมคุณภาพของพื้นที่ในระยะยาว การวางแผนอนุรักษ์ควรมีการดำเนินการร่วมกับผู้อาศัยในพื้นที่ และควรมีการออกกฎหมายข้อบังคับและการกำหนดมาตรฐานในการปฏิบัติ

การควบคุมการเปลี่ยนแปลง (control of change) การควบคุมอัตราการเจริญเติบโตหรือการพัฒนาใหม่ๆ เป็นวัตถุประสงค์หลักอีกประการหนึ่ง การศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจและสังคม จะทำให้สามารถรับมือกับการเปลี่ยนแปลงได้เป็นอย่างดี โดยการหามาตรการควบคุมการพัฒนาที่มีมากเกินไป โดยการกำหนดขนาดและรูปแบบอาคาร การจำกัดปริมาณการจราจร และการจัดเตรียมโครงสร้างพื้นฐานที่เหมาะสม

การออกแบบสิ่งก่อสร้างทดแทน (infill design) การออกแบบอาคารใหม่หรือโครงสร้างหรือส่วนต่อเติม ควรมีพื้นฐานมาจากการวิเคราะห์ที่ชัดเจนและเป็นระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของเนื้อเมือง (urban fabric) และหน้าที่ใช้สอย (function) ดังนั้น หลักการของการออกแบบชุมชนเมืองและความงามของเมือง จะต้องนำมาประยุกต์ใช้

การบริหารจัดการ (Administrative Actions) การบริหารและการจัดการในพื้นที่อนุรักษ์เมืองเก่า เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง ได้มีการกล่าวไว้ว่า ไม่มีแผนอนุรักษ์ใดที่ทำสำเร็จ หากไร้การสนับสนุนจากหน่วยงานท้องถิ่น (Shankland, 1975) และในบางครั้งอาจต้องอาศัยอำนาจระดับสูงในการดำเนินงานให้เป็นผล (Holiday, 1973) นอกจากหน่วยงานท้องถิ่นแล้ว ยังมีหน่วยงานอีกหลายส่วนที่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ รวมทั้งการออกกฎหมายและมาตรการควบคุมและสนับสนุนให้เป็นไปตามแผนการอนุรักษ์ที่ได้จัดทำไว้

การบริหารจัดการเมืองเก่า จะแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยในกรณีเมืองเก่าที่ยังมีชีวิตหรือมีกิจกรรม (living city) และเมืองที่ตายแล้วหรือไร้กิจกรรม (dead city) เมืองเก่าที่ยังมีชีวิต หมายถึงเมืองที่ยังคงมีกิจกรรมโดยเฉพาะกิจกรรมทางเศรษฐกิจอยู่ การส่งเสริมการอนุรักษ์ย่านเมืองเก่าจะต้องคำนึงถึงเครื่องมือทางการเมืองที่ยังมีพลวัต (dynamic political instruments) มากกว่าวิธีการที่หยุดนิ่งหรือเน้นเฉพาะทางด้านเทคนิค (static or technical means) ซึ่งจะทำให้เมืองหยุดการเจริญเติบโต และให้ผลร้ายกับพื้นที่อนุรักษ์ไปด้วย ดังนั้น การบริหารจัดการเมืองเก่าที่ยังมีชีวิตอยู่จะต้องให้ความสำคัญกับการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจมากกว่าการเน้นทางด้านกายภาพ (Feilden, 1993) แต่สำหรับเมืองที่ตายแล้ว วิธีการจะเน้นที่การสร้างสรรค์ หรือจัดเตรียมที่ว่าง (space) และลักษณะภูมิทัศน์ ให้สอดคล้องกับสิ่งก่อสร้างที่มีการอนุรักษ์ การควบคุมลักษณะภูมิทัศน์ทั้งหมด จะมีความสำคัญมาก (Goakes, 1987) ดังนั้น การบริหารจัดการ ควรจะให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางด้านกายภาพมากกว่าการพิจารณาการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมสำหรับใน

ประเทศไทย ดร. นิจ หิณูชีระนันท์ ได้เคยให้แนวทางปฏิบัติในการอนุรักษ์ธรรมชาติและศิลปกรรมในเมืองไว้ 6 ประการ มีรายละเอียดดังนี้ (นิจ หิณูชีระนันท์, 2520)

1. การใช้ประโยชน์ที่ดิน มีข้อพิจารณาคือ
 - 1.1 การจำแนกประเภทการใช้ประโยชน์ที่ดินให้เหมาะสม
 - 1.2 การฟื้นฟูบูรณะชุมชนให้กลับคืนสู่ชีวิต และ
 - 1.3 การจัดให้มีสวนสาธารณะ
2. การพัฒนาและก่อสร้าง มีข้อพิจารณาคือ
 - 2.1 การออกแบบสถาปัตยกรรมให้มีความกลมกลืนกับอาคารข้างเคียง
 - 2.2 การควบคุมความสูง ซึ่งหมายถึงการควบคุมความหนาแน่นโดยปริยาย และยังทำให้ไม่บดบังหรือข่มอาคารเดิม ความสูงนี้รวมถึงเสาไฟฟ้า เสาโทรเลข ฯลฯ ด้วย
 - 2.3 ลักษณะภายนอก ต้องมีการควบคุมลักษณะภายนอกของอาคาร
 - 2.4 การบำรุงรักษาให้อาคารและสภาพแวดล้อมดำรงคุณค่าอยู่เสมอ
3. การอนุรักษ์
 - 3.1 การคุ้มครองคุณค่าและความงาม โดยการขึ้นทะเบียนวัตถุและบริเวณ ซึ่งคุณค่าที่คุ้มครอง ควรมี 3 ลักษณะ คือคุณค่าทางวิทยาการ คุณค่าทางประวัติศาสตร์ และคุณค่าความงามตามธรรมชาติ
 - 3.2 การอนุรักษ์สมบัติวัฒนธรรม จะต้องควบคู่ไปกับการพัฒนาเมืองและภาค โดยพยายามธำรงรักษาลักษณะพิเศษของท้องถิ่นที่ปรากฏอยู่
 - 3.3 แม่น้ำ ลำคลอง หนอง บึง เป็นที่โล่ง และเป็นแหล่งทิ้งดงาม ให้ความรื่นรมย์แก่เมือง
 - 3.4 ต้นไม้ ควรเก็บรักษาไว้ รวมทั้งให้มีการรักษาหน้าดินไว้ ในบางประเทศมีการขออนุญาตตัดต้นไม้แม้ว่าจะอยู่ในบ้านของเอกชน
 - 3.5 โครงการพัฒนา เช่น สะพานลอย ถนนคร่อมคลอง ควรมีการพิจารณาก่อนการดำเนินการ เพราะอาจก่อให้เกิดความเสียหายแก่ทัศนียภาพของเมือง
4. การสัญจร
 - 4.1 ถนนและอุปกรณ์ ควรมีทางเท้ากว้าง และบริเวณปลูกต้นไม้ เครื่องเรือนในถนน และบริการสาธารณะ อาจจัดให้อยู่ในอาคารสถานที่ราชการ รวมทั้งการนำสายไฟฟ้า สายโทรศัพท์ สายโทรเลข ลงใต้ดินในถนนบางสาย
 - 4.2 ระบบถนน โดยสร้างถนนเลียงบริเวณที่จะอนุรักษ์ และปรับเปลี่ยนถนนเดิมในบริเวณอนุรักษ์ให้เป็นทางเท้า
 - 4.3 ทางเท้าได้ขยายคา ควรจัดให้มีเฉพาะย่านพาณิชยกรรม
 - 4.4 ทางเดินและทางจักรยานในเขตอนุรักษ์ ควรลดการจราจรสำหรับ

รถยนต์ โดยเฉพาะรถยนต์ส่วนตัว และคืนเมืองให้กับคนและจักรยาน ถนนบางแห่ง อาจให้มีการปิด การจราจรแล้วเปิดให้เป็นทางเท้า เพื่อเสริมการจับจ่ายซื้อของ โดยอาจให้มีหาบเร่แผงลอยที่เป็น ระเบียบเรียบร้อยร่วมอยู่ด้วยเป็นส่วน

5. บริการสาธารณะ

5.1 ปัจจัยพื้นฐาน บริการสาธารณะจะต้องจัดให้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ มี การวางแผน พัฒนา และบำรุงรักษาอย่างต่อเนื่อง

5.2 การรณรงค์ต่อต้านความน่าเกลียด โดยใช้วิธีการชักชวนและวิธีการทาง กฎหมาย

5.3 ที่สาธารณะและบริการในเมือง โดยต้องจัดให้มีสาธารณูปการกระจาย อยู่ในระยะ และบริเวณอันเหมาะสม เช่น พืชพรรณทสสถาน หอสมุด สวนสาธารณะ ลาน ตะวันออกเฉียงเหนือเมือง

5.4 การควบคุมสิ่งโฆษณา กำหนดให้มีได้เฉพาะย่านพาณิชยกรรม และ ต้องคำนึงถึงผลทางการมองเห็นด้วย

5.5 ความเงียบสงบ จะต้องมีการควบคุมระดับเสียงที่เกิดจากอุตสาหกรรม และยานพาหนะ และจากกิจกรรมต่างๆ

6. คณะกรรมการเฉพาะกิจ โดยในท้องถิ่น ควรตั้งคณะกรรมการขึ้นชุดหนึ่งเพื่อปกป้อง และส่งเสริมคุณภาพและความงามของสิ่งแวดล้อม ในท้องถิ่นของตน และควรมีการตั้งรางวัลสำหรับ มอบให้แก่องค์กรหรือบุคคลที่มีส่วนในการปกป้องและส่งเสริมคุณภาพของสิ่งแวดล้อมนั้น

ในอีกลักษณะหนึ่ง ในเมืองเก่าที่มีชุมชนดั้งเดิมที่มีลักษณะพื้นถิ่น ควรมีแนวทางการอนุรักษ์ที่เป็น พิเศษ ในกรณีนี้ ประสงค์ เอี่ยมอนันต์ (Eim-anant, 1997) ได้ให้แนวทางในการอนุรักษ์ชุมชน พื้นถิ่นในภาคเหนือของไทยไว้ ว่าจะต้องมีการอนุรักษ์ในสิ่งต่าง ๆ 4 ประการ คือ

1. อนุรักษ์มโนทัศน์ (conservation of concepts) หมายถึงแนวคิดของการดำเนินชีวิตที่ เปลี่ยนแปลงไป จะมีผลทำให้สภาพความเป็นอยู่เดิมๆ ต้องเปลี่ยนไปด้วย หากไม่มีแนวทางในการ กำหนดแบบแผนการพัฒนาแล้ว การอนุรักษ์จะดำเนินการไม่ได้เลย การอนุรักษ์มโนทัศน์ จะทำได้โดย การให้การศึกษาแก่คนในชุมชน และอาจหมายรวมถึงกิจกรรมที่ช่วยปลูกจิตสำนึกเพื่อให้เข้าใจถึง คุณค่าของสถาปัตยกรรมที่อาศัยอยู่ ซึ่งจะทำให้ชุมชนสามารถปรับแนวความคิดในการดำรงชีวิต สมัยใหม่ ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตเดิมของตนได้

2. อนุรักษ์รูปแบบ (conservation of styles) จะต้องมีการศึกษารูปแบบของสิ่งก่อสร้าง ในชุมชนอนุรักษ์อย่างละเอียด และบันทึกไว้เป็นหลักฐาน การดัดแปลงต่อเติม สามารถทำได้ แต่ต้อง ให้สอดคล้องกับรูปแบบดั้งเดิม การบูรณปฏิสังขรณ์ จะต้องดำเนินการตามรูปแบบเดิม รวมทั้งวัสดุ และฝีมือช่าง การอนุรักษ์รูปแบบนี้ เพื่อให้มีการดำเนินการไปอย่างต่อเนื่อง ควรมีการจัดตั้งศูนย์ศึกษา หรือพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อเก็บรักษารวบรวมและให้มีการศึกษางานช่างเพื่อให้คงไว้ซึ่งลักษณะ รูปแบบของสิ่งก่อสร้างเดิมในชุมชน

3. อนุรักษ์ฝีมือช่าง (conservation of craftsmanship) งานช่างฝีมือมักถูกละเลย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง งานช่างปูน ช่างไม้ ซึ่งสำคัญมากในงานสถาปัตยกรรมของไทย การอนุรักษ์งาน ช่างฝีมือนี้ รวมถึงเครื่องมือเครื่องไม้ที่ใช้ด้วย ซึ่งต้องเหมือนของเดิมเพื่อให้ได้รูปลักษณะเดียวกัน การ

อนุรักษ์งานช่าง ทำได้โดยการ ฝึกรอบรมช่างรุ่นใหม่ โดยให้สังเกตและฝึกฝนตามช่างฝีมือที่ได้รับการ ฝึกฝนมาแต่โบราณ ในประเทศไทย น่าจะได้มีการตั้งโรงเรียนช่างสิบหมู่ขึ้น และควรมีการจัดประกวด ฝีมือช่างเพื่อพัฒนาฝีมือและสร้างความภาคภูมิใจให้กับช่างฝีมือด้วย

4. อนุรักษ์วัสดุ (conservation of building materials) การพิจารณาการใช้วัสดุในงาน อนุรักษ์ มักจะถูกกละเลย ทำให้เกิดความขัดแย้ง ความไม่กลมกลืน นอกจากนั้น บางส่วนยังเป็นตัวเร่ง ให้วัสดุเดิมที่มีอยู่เสื่อมสภาพเร็วขึ้น การใช้วัสดุ ไม่ใช่คำนึงแค่พื้นผิวเหมือนของเดิมเท่านั้น แต่ต้อง พิจารณาถึงคุณสมบัติด้วย เช่นการใช้ปูนฉาบสมัยใหม่ จะไม่เหมาะสมกับการฉาบผนังที่เป็นอิฐเก่า เนื่องจากปูนฉาบสมัยใหม่จะมีความแกร่งกว่าอิฐมาก ทำให้เกิดรอยแยกในการก่อ หรือการใช้ไม้ที่อบ ไม้แห้ง ก็จะทำให้ไม้เสื่อกำลังวัสดุ ดังนั้นจึงควรให้มีการส่งเสริมการผลิตขึ้นมาใหม่ และควรพิจารณา ในแง่ของ การตลาด ด้วย เพราะวัสดุแบบเก่าคงขายได้ไม่มาก จึงควรให้หน่วยงานของรัฐบาล เช่น สถาบันการศึกษา เป็นผู้ดำเนินการศึกษาวิจัย และทดลองผลิตวัสดุต่างๆ เหล่านี้

2.5.4 การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าของประเทศไทย 2547-2559

“เมืองเก่า” หมายถึง เมืองหรือบริเวณของเมืองที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะแห่งสืบต่อมาแต่กาล ก่อน หรือมีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่น หรือมีลักษณะจำเพาะของสมัยหนึ่งใน ประวัติศาสตร์ มีคุณค่าทางศิลปะ โบราณคดีหรือประวัติศาสตร์เป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าของ ชาต และการรักษาคุณค่าและความหลากหลายทางวัฒนธรรมของเมืองเก่าไว้ เอื้อต่อการพัฒนาให้ เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่มีความโดดเด่นของประเทศ สิ่งก่อสร้างและองค์ประกอบเมืองที่ สะท้อนความเป็นเอกลักษณ์ของเมืองเก่ามีศักยภาพสูงในการส่งเสริมให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่น่า ภาคภูมิใจของชุมชน สามารถเสริมสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของจังหวัดและ ประเทศ ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านกายภาพและสังคมวัฒนธรรมเกิดขึ้นอย่างมากและรวดเร็ว ประกอบกับเมืองเก่าเป็นที่ตั้งของชุมชนขนาดใหญ่ มีการพัฒนาเมืองในรูปแบบต่างๆ จึงทำให้เกิดการ บุกรุกทำลายและทำให้เมืองเก่าเสื่อมคุณค่า

การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าในประเทศไทย เริ่มต้นในพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นเมือง เก่าของกรุงเทพมหานครที่สามารถดำเนินการสัมฤทธิ์ผลได้อย่างเป็นรูปธรรม และมีการพัฒนาเมือง เก่าตามแนวทางการพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน ที่ให้ความสำคัญกับความสมดุลของระบบนิเวศ สภาพ เศรษฐกิจชุมชน และสภาพความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชน และเพื่อให้บริเวณเมืองเก่าสามารถดำรง คุณค่าความเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าของชาติไว้ได้ พร้อมไปกับการใช้ประโยชน์อย่าง เหมาะสมและยั่งยืนของประชาชน จึงได้ขยายการดำเนินงานไปยังพื้นที่เมืองเก่าอื่นๆ ภายใต้ระเบียบ สำนักรายการรัฐมนตรี ว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า พ.ศ. 2546 ให้ คณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า ทำหน้าที่วางนโยบาย กำหนดพื้นที่ จัดทำแผนแม่บท แนวทาง แผนปฏิบัติการ และมาตรการต่างๆ โดยความเห็นชอบของ คณะรัฐมนตรี และอาศัยความร่วมมือจากหลายหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและ ภาคเอกชน ตามแผนยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า พ.ศ. 2548-2552 (มติคณะรัฐมนตรี เห็นชอบ เมื่อวันที่ 4 มกราคม 2548)

ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า พ.ศ. 2548-2552 ได้กำหนดวิสัยทัศน์ ดังนี้ “เมืองเก่าได้รับการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างเหมาะสม สามารถดำรงคุณค่าความเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของชาติไว้ได้ พร้อมไปกับการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน เพื่อคงไว้ซึ่งความซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศเมืองและประโยชน์สุขของประชาชน” และเพื่อให้บรรลุวิสัยทัศน์ พันธกิจ และวัตถุประสงค์ในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า ภายใต้ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีฯ จึงได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินงาน ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1 การกำหนดและประกาศพื้นที่ให้เป็น “เมืองเก่า”

ยุทธศาสตร์ที่ 2 การพัฒนากลไกและกระบวนการบริหารจัดการเมืองเก่าแบบบูรณาการ

ยุทธศาสตร์ที่ 3 การเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ และการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้

นอกจากนี้ ในยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าได้นำเสนอการนำยุทธศาสตร์ฯ ไปสู่การปฏิบัติโดยมีตัวอย่างแนวทางการดำเนินการดังกล่าว

คณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า เห็นชอบให้เมืองเก่า 10 เมือง เป็นเมืองเก่ากลุ่มที่ 1 ได้แก่ เมืองเก่าเชียงใหม่ เมืองเก่าน่าน เมืองเก่าลำพูน เมืองเก่าลำปาง เมืองเก่ากำแพงเพชร เมืองเก่าพิษณุโลก เมืองเก่าลพบุรี เมืองเก่าพิจิตร เมืองเก่านครศรีธรรมราช และเมืองเก่าสงขลา และให้ดำเนินการเร่งรัดประกาศเขตพื้นที่เมืองเก่า และจัดทำแผนบริหารจัดการเมืองเก่า เพื่อให้เมืองเก่าได้รับการคุ้มครองดูแลอย่างถูกต้องเหมาะสม และเห็นชอบให้เมืองเก่า น่าน เป็นเมืองเก่า น่าน ร่อง คณะกรรมการฯ มีการดำเนินงานตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีฯ ตามลำดับ ดังนี้ กล่าวคือ ปี พ.ศ. 2548 ได้แต่งตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า น่าน ให้มีอำนาจหน้าที่จัดทำแนวทาง มาตรการ ผังแม่บท แผนปฏิบัติการ และระเบียบปฏิบัติต่างๆ ในการบริหารจัดการพื้นที่เมืองเก่า น่าน ตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 22 กันยายน 2548 ปี พ.ศ. 2549 ได้ประกาศเขตพื้นที่เมืองเก่า น่าน 2 บริเวณ ได้แก่ พื้นที่ใจกลางเมือง น่าน และพื้นที่เวียงพระธาตุแช่แห้ง เป็นพื้นที่เมืองเก่า และในปี พ.ศ. 2550 ได้แต่งตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าระดับเมืองที่เหลืออีก 9 เมือง

ดังนั้น เพื่อให้การบริหารจัดการเมืองเก่ามีการขับเคลื่อนและดำเนินงานอย่างเป็นรูปธรรม ทันต่อสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงและภัยคุกคามในพื้นที่เมืองเก่า การกำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่า เป็นการดำเนินงานขั้นตอนแรกในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า ซึ่งกำหนดตามสภาพข้อเท็จจริงที่มีอยู่เดิม บนพื้นฐานข้อมูลตามหลักฐานที่อ้างอิงและค้นคว้าได้ทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี เมื่อมีขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าที่ชัดเจน จังหวัดและทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องสามารถกำหนดหรือพัฒนากลไกและกระบวนการบริหารจัดการเมืองเก่าแบบบูรณาการ โดยการจัดทำแผน มาตรการ แนวทาง แนวทางการบริหารจัดการที่เกื้อกูลต่อการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า โดยประชาชนมีส่วนร่วม ได้แก่ การเสริมสร้างเส้นทางสัญจรขนาดเบา การปรับปรุงภูมิทัศน์และสภาพแวดล้อมของเมือง การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ระบบนิเวศเมือง และเศรษฐกิจชุมชน ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและบรรยากาศของเมืองเก่า เป็นต้น

2.5.5 สถาปัตยกรรมที่ยั่งยืน (Sustainable Architecture)

สิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ในปัญหาที่โลกต้องเผชิญอยู่ในขณะนี้ คือ ปัญหาของสิ่งแวดล้อมที่กำลังเกิดขึ้น โดยที่สาเหตุส่วนใหญ่มาจากฝีมือมนุษย์ ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยปัญหาเกิดมาจากความต้องการใช้แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีอยู่ในโลกอย่างไม่ระมัดระวังและขาดจิตสำนึก ทำให้ทรัพยากรเหล่านั้นหมดไป จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2530 มีการตื่นตัวต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเมื่อสมัชชาโลกว่าด้วย สิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่องค์การสหประชาชาติจัดตั้งขึ้น ได้พิมพ์เอกสารชื่อ “Our Common Future” (UNESCO. 1987) ออกเผยแพร่เมื่อปี พ.ศ. 2530 โดยมีสาระเรียกร้องให้ชาวโลกเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตที่ฟุ่มเฟือย และหาวิถีทางการพัฒนาเสียใหม่ให้มีปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อม และข้อจำกัดของธรรมชาติให้มากขึ้น พร้อมกับได้ให้นิยามถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การพัฒนาที่สนองต่อความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดทอนความสามารถในการที่จะตอบสนองความต้องการของตนเอง” (Sustainable Development is a Development that Meets the Needs of the Present without Compromising the Ability of Future Generations to Meet Their own Needs.) (Oxford: Oxford University Press, 1987).

สถาปัตยกรรมที่ยั่งยืน คือ การออกแบบอาคารเพื่อลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทั้งในระหว่างการผลิตวัสดุอาคาร ในระหว่างกระบวนการก่อสร้าง รวมถึงในระหว่างช่วงอายุการใช้งานของอาคาร เช่น การใช้ความร้อน ไฟฟ้า หรือแม้กระทั่งการทำความสะดวก เป็นต้น การออกแบบที่เน้นประสิทธิภาพในเรื่องของการทำความร้อนและระบบทำความเย็น การเลือกใช้แหล่งพลังงานทางเลือก เช่น ระบบทำน้ำร้อนโดยใช้พลังงานแสงอาทิตย์ การใช้พลังงานจากลม พลังงานแสงอาทิตย์ การใช้ น้ำฝนมารดน้ำต้นไม้ ฯลฯ การเลือกที่ตั้งของอาคารที่เหมาะสม การนำวัสดุก่อสร้างอาคารมาใช้ใหม่ การจัดการของเสียจากอาคาร เป็นต้น มีการพัฒนาเทคนิควิธีการต่างๆ เพื่อตอบสนองสิ่งจำเป็นของมนุษย์ที่ไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตในปัจจุบันต่อเนื่องไปถึงอนาคต โดยการนำประโยชน์จากเทคโนโลยี วิธีการสร้างสรรค์ ตลอดจนการวางแผนหากวิถี ที่จะนำสิ่งของกลับมาคืนรูปมาใช้ในแบบต่าง ๆ โดยที่จะยังช่วยอนุรักษ์แหล่งพลังงานที่ไม่สามารถกลับมาคืนรูปได้ และไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

สถาปัตยกรรมที่ยั่งยืน คือ สถาปัตยกรรมที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม ฝสานความต้องการของมนุษย์เข้ากับธรรมชาติได้อย่างกลมกลืน ใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและสร้างผลกระทบน้อยที่สุด สำหรับอิทธิพลของแนวคิดด้านการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ส่งผลต่องานสถาปัตยกรรม จากการศึกษาพบว่าทิศทางของโลกที่มุ่งสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนคือ การแก้ไขปัญหาสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะภายหลังจากที่เกิดวิกฤตการณ์น้ำมันในยุคทศวรรษ 70 มีความพยายามในการออกแบบสถาปัตยกรรมที่จะสร้างให้เกิดความสมดุลขึ้น 3 ด้าน ได้แก่ สภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม เกิดเป็นแนวคิดของสถาปัตยกรรมยั่งยืน

Glenn Murcutt สถาปนิกชาวออสเตรเลีย ได้กล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับ สถาปัตยกรรมที่ยั่งยืน ไว้ดังนี้

Touch the Earth lightly.	“นอบน้อมต่อธรรมชาติ
Watch the flow of Water.	แดดแรงก็หลบ
Follow the Sun.	ลมดีก็เปิดรับ

Observe the Wind.
Use simple Materials

ไม่ออกแบบพื้นธรรมชาติ
ไม่แก้ที่ปลายเหตุ ใช้วัสดุง่ายๆ ที่มีในท้องถิ่น
ไม่ต้องขนขวายเป็นมาจากต่างเมือง”

Daniel Edward Williams. (2007).

สรุปหลักการหรือหัวใจสำคัญของสถาปัตยกรรมที่ยั่งยืน 1) เคารพในที่ตั้ง รักษาแผ่นดิน และพืชพรรณ (Ecological Concern) 2) คำนึงถึงสภาพอากาศในท้องถิ่น ไม่สร้างมลภาวะทางอากาศ (Climate Concern) 3) การประหยัดพลังงาน การใช้พลังงานทดแทน (Energy Efficiency) 4) คำนึงถึงความสะดวกสบายของผู้ใช้อาคารตลอดระยะเวลาทางเสียงและทัศนียภาพ (User Concern) 5) ใช้วัสดุอย่างมีประสิทธิภาพ การนำวัสดุกลับมาใช้ใหม่ไม่ใช่วัสดุที่เป็นพิษต่อผู้อาศัย (Material Efficiency) 6) ใช้น้ำอย่างมีประสิทธิภาพ ไม่สร้างมลภาวะทางน้ำ (Water Efficiency)